

MINIATÚRÓK AZ ÓRIÁSRÓL

MINIATÚRÓK AZ ÓRIÁSRÓL

Esztétkai jegyzetek

1. ZAVAROS MONOLÓG KÉRDŐMONDATOKBAN

Sok minden jut eszébe az embernek. Kivált, ha rokonai művészetkedvelők. Mert itt vannak az én rokonaim; azok rengeteg gondolkodni valót adnak. Rózi tántim például. Annyit csodálkozom rajta, miért nem képes felérni ésszel ennek a sornak a jelentését: „harminchatfokos lázban égek mindig”¹, és azt sem értem, hogy az egész Hatodik szimfóniából miért annak örül a legjobban, amikor a második tételben felismeri a madárfüttyöt, gyanítom, úgy érzi ilyenkor, hogy megközelítette a zene lényegét. Van egy unokaöcsém is — Kornél. Ő mindig azzal ejt ámulatba, miért nem hagyott nyomot a lelkén sok ezer év emberi kultúrája, pedig olyan jó érzéke van az idő iránt, kabátjának hajtókáján minden új évad módosít valamit. És érzéke van a kultúra iránt is, érdeklődik a művészetek, kiváltképp a modernek; gondolom, a művészhez is olyan kapcsolat fűzi, mint a szabójához. Töprengök sűrűn, miért hiszi, hogy annál korszerűbb a vers, minél több benne az olyan csillagászati és atomfizikai szakki-fejezés, amit ő nem ért, s miért biggyeszi a száját már a nonfiguratívra is, amióta hallotta, hogy a tavalyi Velencei Biennálén megjelent a „pop-art”. Megkérdezném szívesen, de most bajos lesz szóba állni vele, mert épp „elidegenedett”. Itt van aztán Károly bátyám, ő a művészetek nevelő szerepéért él-hal. Talán ezért gyűlt meg a baja annak idején „a hazafiatlan és vérbajos” Adyval is. Úgy szeretném tudni, miért érzi, hogy az erkölcsi világrenden esik sérelem, ha a novellista le meri írni azt a szót, hogy kurva, s mitől gondolja, hogy személyes kötelessége ezért elégtételt venni. Jenő öcsém azután

végképp nem tudok eligazodni. Ő harcos egyéniség, kevés emberrel ért egyet, legkevésbé a politikailag maradi Károly bácsival, a fenti prűdéria dolgában viszont mégis vele van inkább egy véleményen, mint azokkal az illetlenekkel, akikkel egyébként társadalmi kérdésekben azonos nézetet vall. Nála a biztonságot csodálom leginkább. Honnan olyan biztos benne, hogy s miért ártalmasak az irodalomban az indecens kifejezések, s egyáltalán, honnan veszi, hogy ő a násznagy a szótár és az illemkódex megnyegzőjén? S aztán miért épp az ő füle a koronatanú az eufónia és a kakofónia perlekedésében? Milyen alapon nevezi olyan határozottsággal atonálisnak a nem diatonikus zenét, ha az a dūr—moll hangrendszer felbomlása óta alakult ki, és miért nem nevezi atonálisnak például a pentatóniát, holott az sem diatonikus, legfennebb annak kialakulása előtről való? És milyen belső hang parancsolja neki, hogy a hajnalt nem szabad lilára festeni, mert az ellenkezik a dialektikus materializmussal? És milyen mérce teszi csalhatatlanná ítéletét abban, hogy „a neo-realizmus korlátjai ellenére is figyelemreméltó”, az „új hullám” viszont posvány?² S egyáltalán, mitől van ő tegező viszonyban a művészetek történetével és az egész világtörténelemmel? Így vagyok a rokonaimmal.

Aztán annyi minden jut eszébe az embernek rokonok nélkül is. Csak úgy magától. Csupa naivitás. Hogyan ment át anyák megnyugvó sóhaja egy bölcsődal lassan lejtő dallamvonalába? Miért jelképezi egy fekvő oroslán a titkot és az öröklétet, s ha nem volna neki egyiptomi fejkendővel borított semleges emberfeje, akkor vajon azt jelképezné még? Miért érzek gótikus kiképzésű, egekbe törő térszerkezetet valahányszor Bach-muzsikát hallgatok, holott Bach barokk? Miért hívják egyesek a költőt olyan csökönyösen „lírai hős”-nek, amikor ilyen valójában nincs is? Miért érzem korszerűbbnek a tízezer évvel ezelőtti totem-bálványt a tegnapelőtti monumentális szobornál? Jól érzékelem-e, hogy rokon életézés fejeződik ki az absztrakt festészetben és a konkrét zenében, s ha igen, miért absztrakt ez ott, konkrét pedig emitt? Aztán meg azon is sűrűn gondolkodom, mi úzi a költőket, amikor a versmondát, a ritmus és a rím megkötöttségét kényszerítik beszédjükre, s mitől olyan süket a kritikus, amikor

azt mondja a költőről „vágyait zengi-dalolja”, az olyan költőről is, aki már nem vállalja a kötött beszédet; meg aztán, miért hasonlít Tatlin Emlékmű-terve a pisai ferde toronyhoz, s nemcsak ferdeségében, hanem egyáltalán, hogy hasonlíthat egymásra egy konstruktivista forradalmi emlékmű és egy román stílusú harangtorony még akkor is, ha nem ferdítette volna el azt a talajsüllyedés, ezt pedig a történelem süllyedése; s ki tudja, miért utálok úgy a klasszikus balettet, és miért szeretem a pantomimet, kiváltképp azt a Marcel Morceau-t és Jean Louis Barrault-t, akik nem átalják a cirkuszi bohóc tragikomikus maszkját meszelni arcukra, s annak suta ugrabugrását stilizálni, testvéreként a művészetben? (Mint ahogy a légtornászt hármas szaltó mortáléjával és a balett-táncost harminckét piruettjével is testvéreknek érzem egy más tartományban, valahol a sport határain túl és a művészet határain innen.) Aztán: ki a megmondhatója, tudta-e a reneszánsz művész, amikor a múltat „újjaszülte”, hogy évszázadokra előre vési magát a jövőbe, és sejthették-e a futurizmus „kezdeményezői, hogy irányzatuk, rációfolva a keresztségben felvett rátarti nevére, keletkezése után másfél évtizeddel már a múlthoz fog tartozni? S ha mindez így igaz, hogyan lehetséges mégis, hogy akik egy új művészi szintézis látomása után tántorognak, legalább annyit, ha nem többet, kell tanuljanak a fiatalon elhunyt futurista Umberto Boccionitól, mint a reneszánsz halhatatlanja, Raffaello Santitól. S ha nem jön létre az a szintézis, akkor igaza lesz Hegelnek? Tényleg kihal a művészet? Na, és ha kihal, mi dolgom velem, nem tudok megenni nélküle? És ha nem tudok, miért van rá szükségem, huszadik századi ember létemre? Tán nem kapom meg a világot technikától, tudománytól, filozófiától? Vagy tán van valami a világban, valami különös, amit nem ad se technika, se tudomány, se filozófia? S akkor éppen huszadik századi ember létemre van szükségem a művészetre? Kétszeresen is: győzelmes emberként, hogy ötvözsem magamba, vegyem birtokba s érzem, hogy részem a világ — és esendő emberként, hogy áradjak bele, vétessek birtokba s érzem, hogy része vagyok a világnak.

*

Ilyen és ehhez hasonló jámbor dolgokon szoktam töprengeni. Legszívesebben elmormolnám őket. De hát a mormolás mégsem irodalmi előadásmód. Ezért gondoltam a monológra. Elvégre van belső monológ is, és az igen közel áll a mormoláshoz. S hogy műfaja miért a miniatűr? Százhusz sor. Talán nem is az, ha szigorúan vesszük. Ha a gondolat miniatűr benne, még túl terjedelmes is. Miniatűr azonban mindenképp a tárgy: az óriás művészet méreteihez képest.

Invokáció: Holland mesterek, akik kagylónyi elefántcsontlapra világokat vittetek rá — legyetek ihletőim! Hátha elmormolhatok e tárgyról néhány szerény és nem csupán könyvből tanult gondolatot.

2. VISZOLYGÓ MONOLÓG A NAGYBETŰS SZÉPSÉGRŐL

Olyan és ahhoz hasonló jámbor dolgokon szoktam töprengeni, amilyeneket elősoroltam, rendetlenül és minden módszeresség híján, kapkodva és zavarosan és fulladozva az „embarras de richesse” nyomása alatt. S ha már felpanaszlom a gazdagság torlódását, hadd oszlatok el sebtiben egy lehetséges félreértést: a gazdagságot nem gondolataimnak, hanem a tárgynak tulajdonítom, a torlódásért viszont nem a tárgyat, de gondolkozásomat teszem felelőssé. Teremtsek hát akkor sürgősen rendet az agyamban, vagyis keressem meg a tárgyban lévő. Mert ez így nem mehet tovább. Mert mi köze van végül is a dodekafon zenének a Szfinxhez, a reneszánsznak Rózsai tántimhoz, a világot birtokba vevő győzedelmes embernek pedig bizonyos monumentális szobrokhoz — ahogy azok lázas agyamban egybekeveredtek! Ne tévesszem össze a magamban-beszélést a pszichoanalízis szabad társításaival; amiért monológ, attól lehet még rendszeres. Kezdjük az elején.

Úgy illik, hogy az első gondolatfutam a tárgy alapkategóriáját, jelen esetben a szépséget röpködjé körül. Címem is az kellett volna legyen: Lelkes monológ a Szépségről. De lemondtam róla. Nem való az nekem. Inkább vállalom a viszolygást a nagy Sz miatt. Ha lelkesedni kezdenék a Szépről, legott belebonyolódnék a fogalom

meghatározásának tüskebozótjába, és halálra szurkálnám magam, holott nem én tehetek róla, ha Arisztotelészről A. I. Burovig³ nem sikerült még megtalálni a szépség kielégítő definícióját.

Összeszidhatnám Kantot szubjektív idealizmusáért, jóllehet szépségmeghatározásában nem minden tekintetben az. A „szép az, ami érdek nélkül tetszik” annyit jelent csupán, hogy a szépség élménye nem a biológiai asszimilációval, nem a fizikai birtokbavétellel társul; Kantot igazolja a vagányok nagyszerű nyelvérzéke, akik, ha egy leányt nemcsak szemlélni szeretnének, nem azt mondják reá, hogy „szép leány”, hanem azt, hogy „jó bőr”. S a „jót” sem erkölcsi értelemben. Eszerint tehát a *Trimalchio lakomáját* nem azért találjuk szépnek, mert meg akarjuk enni az ott felszolgált fogásokat, s a *Meztelen Maya* díványon elnyúló teste is önzetlenebb ingereket kelt, mint ama Alba hercegnő, aki, tudvalevőleg, a modell volt. Gondolom, ha eltekintünk a vulgarizálók-tól és a szexuál-aberráltaktól, ezzel mindenki egyetérthet. Ezzel szemben minden fizikai birtokbavételben (még ha mégoly szép is a tárgy) nem a szépségélmény, hanem a vágy az elsődleges impulzus; ez teszi hasonlatossá a libamáját a sztriptíz görllhöz. Persze — noha nem minden ízében idealizmusa folytán — azért a kanti meghatározás nem jó. A szubjektivista mozzanat ugyanis nem az „érdek nélkülség”-ben rejlik — ahogy azt hiszik —, hanem a „tetszik”-ben. Ez az, amit Kant jellegzetesen idealista módon értelmez, és emiatt nem jők általában az idealista meghatározások.

Bajlódhatok hát akkor a harsány csernyisevskijánus banalitással, amely szerint „szép az élet”, amit Rózsi tántim félreért, és éppen ezért egyetért vele. Ő ezt valahogy úgy értelmezi, mint azt, hogy „az a szép, akinek a szeme kék”. No nem! Csernyisevskij meghatározása ennél azért magasabb absztrakciót tartalmaz. Nem elég magasat — szerintem — a kategória egyetemességéhez képest. Nem írom ide a teljes definíciót, mert túl hosszú, hogy szerinte a szépség kritériuma az elevenség, az életszerűség, a világ a maga törvényszerűségeit nyilvánító mozgásában. Mindez lehet érvényes az objektív valóságra, de — mint a pre-marxista materialisták megállapításai általában — sem-

mit sem árul el abból, hogyan tükröződik ez a szépség az ember szépezékében, mi módon válik szépséggé az emberi alkotásban, melyek a szépség törvényei a művészetben, s főleg nem árulja el azt, hogy ez a szépség egyáltalán nem is létezik pusztá objektumként, csakis a tárgyjal találkozó emberi kapcsolatban.

Ezzel aztán sikerült mindenkit magamra haragítanom. Kornél öcsémet az egész csak annyiban érdekli, hogy „mit blablázik ez itt?” Károly bácsi azonban nekem ront, hogy hagyjak neki békét azzal a valósággal, a szépség bennünk lakik örök idők óta való adományként, hát hol találja az ember a valóságban a dalt, mutassam meg neki, pedig az ember, mióta csak van a földön, mindig dalolt meg míveskedett... meg eszme... meg a priori... meg mifene. Jenő öcsém viszont épp az ellenkezőjéért von majd felelősségre, de nagyon vészjóslóan. Hogy megdöntöttem-e én azt jól, hova vezet az a megállapítás, miszerint a szépség-tulajdonságok nincsenek ember nélkül, azt akarom talán állítani, hogy a szépség nem objektív? És én csak ne szubjektivizáljak és ne relativizáljak, mert az tiszta idealizmus és miszticizmus.

Nem. Nem tudom megoldani ezt a szépségproblémát, ha megfeszülök, akkor se, s lám, jóindulatoméért még le is misztikusoznak.

Hát ha nem sikerül meghatározni a szépséget, marad még egy lehetőség: megkeresem általános tulajdonságait. Keresték sokan, s egy jellegzetes idealista út révén elvont, formális jegyekben vélték felfedezni. S most ijedj meg, Jenő öcsém! Harcos materialista létedre egy követ fűjsz az idealistákkal. Azok a materialisták tudniillik, akik — mint például te is — nem ismerik a dialektikát, a szépséget csak a tudatunktól független anyagi valóság tulajdonságának vélik. S így valóságboncoló révületükben ugyanoda érkeznek, mint egyes idealisták. Képzeld el — a formalizmusához. Rejtélyes találkozásuk gnoszeológiai labirintusának a bejárásától azonban most megkíméllek. Bár megérdemelnéd. Ám tekintettel vagyok az olvasóra. Csak a végeredményt összegezem. Ezek szerint a szépség: arány, egyensúly, nyugalom, szimmetria, harmónia, ellentétek kiegyenlítődése, rész és egész illeszkedése stb. Üres és tartalmatlan, formalista neszesemmi-

fogdmejiól volna ez akkor is, ha egyébként igaz lenne. De nem lehet igaz sem, hiszen mihez kezdenék akkor a szépségnek azzal a sodrásával, ami az aránytalan, egyensúlybomlott, féktelen, aszimmetrikus, diszharmónikus, ellentéteiben feloldhatatlan, darabjaira tört jelenségekből és képekből árad reánk? A fenti igazság tehát nem igazság, legjobb esetben is csak bizonyos korok formális szépségeszménye szerint az. Ám ahogy bizonyos korok nem képviselik magát a világtörténelmet, úgy kanonizált eszményeik sem járnak kart karba öltve az örök igazsággal.

Ne tessék rám haragudni, nem tudok én zöld ágra vergődni ezzel a Szépséggel. Pedig, tetszik látni, megvan bennem a jóakarát. Próbáltam így s úgy, kerestem definícióját és létének szféráját, tulajdonságait és megnyilvánulásait. Hiába no, nem megy. Elillan a kezem közül, nem tudom definiálni. Legalábbis nem a merő általánosság fokán. Tán csak nem azért, mert nincs is neki léte az érzéki különösségen kívül? Az elvonatkoztatásnak ezen a valamivel alacsonyabb fokán úgy vélem, hagyná magát megközelíteni. Szabad-e hát remélnem, hogy a közeljövőben mégiscsak lesz vele találkozásom? Addig is azonban megkérném ellenlábását, a rútat, törjön egy kis borsot az orra alá, amiért olyan fennkölt. Azután pedig, ha már nem lesz annyira rátarti, hátha eljön a találkára, egy régióval lennebb. A különösség birodalmában.

3. KÁRÖRVENDŐ MONOLÓG A CSÚFFÁ TETT SZÉPRŐL

Tartozom egy vallomással: fenntartásom a Szép iránt nem csupán ismeretelméleti gyanakvásból ered, legalább annyira erkölcsi természetű is. Ha már idestova kétezer-ötyszáz év óta nem megy definiálása a minden esztétikai fölött uralkodó fejedelem trónusán, hátha azért nem, mert nincs is joga erre a trónusra — gnoszeológiailag. Nem olyan családban született, nem a kategóriák dinasztiájából való. Vagy ha igen, hát elfajult, s így nincs jogcíme rá — erkölcsileg.

Mindenekelőtt az zavar, hogy míg fejedelemként él, folyton másikk kettő társaságában ágál. Így: Szépség—

Jóság—Igazság. S még ha szerény lenne, mint a Fiú imádására érkező Három Királyok egyike. De nem. Ők maguk a Szentháromság. S így hárman együtt elviselhetetlenül erényesek. És képmutatók.

Nem is tudok mit kezdeni velük. Hisz csak nemrég derült ki, hogy nem értem eléggé az elsőt sem önmagában, hogyan győzném a hármat együtt. Most ehhez a nagyon is ködös Szépséghez adjam még hozzá az Igazságot is, mondván: Szépség nincs Igazság nélkül? Ami egyébként mélységesen igaz, de csak a Szépség fogamzásakor és az áldott állapot idején; születése után már olykor elválík ikertestvérétől, felnő és kalandorrá lesz, s fattyútestvérehez, a Hazugsághoz pártol, hogy befogadtassa a családba és törvényesítse. Csak annyit tudok, megeshetik az ilyesmi, de magam sem értem, hogyan. S a Szépség és Igazság egymásba fűződő kezéhez kulcsoljam még ezek után harmadikul hozzá a Jóság kezét is? S máris feldereng előttem, amint immár hárman együtt lejtenek táncot, mint Botticelli Gráciái a tündérligetben. De ezzel a képmutatás teljessé lett. Mert akadnak a művészetben nemcsak jó és a jót szolgáló, hanem fájdalmasan keserű és erkölcsileg semleges, illetve nemleges igazságok, és nem mindig jóságos, olykor kíméletlen szépségek is. Ami viszont az életet illeti — mert onnan fakad a művészet is —, ott még nagyobb probléma, miért olyan kegyetlenség néha az igazságok, s miért búvik meg a rossz is olykor a szépség palástjában — s én még nem vásároltam meg a legfrissebb kiadású Etika-tankönyvet.

Nem, nem. Ezek a királyi testvérek nem fogják olyan szorosan egymás kezét, mint ahogy azt az én fennkölt Károly bátyám hiszi. Mindig is gyanakodtam a Szépség—Jóság—Igazság örök barátságára. Gyanúm később igazolódott is. Kezdetben csak stilisztikai kifogásaim voltak. A három kegyes főnév így együtt nem sok jót ígért, túlságosan magasztosan zengett a fülemben. Éreztem már annak idején naiv koromban is: ami ilyen fennkölt hangzik, többnyire semmire sem kötelez.

Persze tudja a Szép, hogy miért nem szabad elengednie királyi testvéreinek kezét. Mert védtelen marad, s ledönthetik a Művészet birodalmának trónjáról.

Micsoda ricsaj lesz itt! Az én harcos Jenő öcsém sajátos módon ismét közös platformra kerül konzervatív Károly bátyámmal, s együtt törnek reám. Ez erkölcsellennek minősít az ÖRÖK, az pedig destruktívnak a TÖRTÉNELMILEG DETERMINÁLT SZÉP nevében. Kornél pedig rosszmájúan röhög majd a markába, hergel és uszít, én viszont rettentő kínban leszek, hogyan szabaduljak meg kéretlen szövetségétől. Mert én nem vagyok ám elvtelen, Jenő öcsém, nem kötök akárkivel szövetséget egy kis sikerért. S szerencsétlen az én állapotom, nemcsak a megسيمogató szép érdekében, a Szép ellen is egyedül kell vívnom.

De hisz én is a történelmileg determinált Szépet keresem, amikor töméntelen megnyilvánulását lesem, arról nem én tehetek, ha eközben elővillan palástja alul a rút is, amelyet két évezrede rejteget ott kisebb-nagyobb sikerrel. Mert a szépség a művészetben nem is szépség mindig, hanem olykor éppenséggel rútság, és akkor tessék azt is így írni, a Rút — rangosan, névelővel és nagy R-rel. Hiszen a szép még az én konzervatív Károly bátyámnál sem tárgyi értelemben az, sőt még a görögöknél sem volt az, mert mind teoretizálhatott Platón arról, hogy a művészetben csak a szép tárgynak van helye, Arisztophanész azzal nem sokat törődött. S a múltó idő még kevesebbet, mert a művészet tárgya mindig olyan, amilyen az ember adott világa; s akkor még összebékíthetem valamelyest a szépséget a rútsággal úgy, hogy *A romlás virágai* tárgy legalább olyan rút, mint amilyen szép a homéroszi himnuszoké, költeményként azonban szép és makulátlan, akárcsak emezek. Ám szép és rút összebékítésének ez az elve — a megengedett tárgyi rútság és kötelező formai szépség — békülékeny elv. S ez ki is derül mihamar, mert azonnal összeomlik ott, ahol a forma nem képzetidéző, mint az irodalomban, hanem eleven érzéklet. Így azután Villon *Öreg fegyverkovácsnéjének* mentségéül hozhatjuk fel, hogy tárgya visszatazító, formája (mármint a fegyverkovácsnéról és helyzetéről felidézett képzet) visszatazító, szépen formálódott meg ezzel szemben a nyelvi anyag, szép verssé alakult ahhoz, hogy a rút formák képzetét felidézze. Rodin *Öreg fegyverkovácsnéja* számára azonban nincs már mentség.

Rút tárgy, visszataszító formájú látvány, csúffá alakított bronzanyag áll előttünk — csodálatos szoborként. Bartók sem szemérmeskedett, a *Concerto* második tételében az otromba tárgyat, az érzelgős kromatikájú giccs-zenét még otrombább formába, csikorgó kromatikába torzította tovább — csodálatosan szatirikus zenei jellemzéssé. (Más kérdés, hogy az eredeti érzelgős zene Rózsi tántimnak egyáltalán nem csúf, sőt gyönyörű, a bartóki rút viszont nem jellemzően, hanem elfogadhatatlanul rút neki. De hát miért bántom az ártatlant, üljön csak tovább a rádió mellett, s hadd hallja ki a *Csárdáskirálynő*ből a világ-mindenség harmóniáját.)

Ami viszont a Szépet illeti, ismét csak történelmileg determinált létét keresem, amikor, akár a Rút segítségével, lesegítem a trónról. Mert igen sok megnyilvánulása van az esztétikumnak, s ha azok között ott van a tárgyilag-formailag rút is, valamint a rútságban részesedő szatirikusan komikus, vagy a sután ficamos groteszk, akkor a Szép nem lehet a legáltalánosabb, mert ez utóbbiak nem az ő megnyilvánulásai. S most már egyre valószínűbb, hogy még a derűn, a bájon, a humoroson, a fenégesen, a heroikuson, a tragikuson kívül sincs külön léte, holott ezekben viszont ő nyilvánul meg vagy bennük részesedik.

Nincs nekem kifogásom a szép ellen; ha közelebbre csálhatom, máris megbékültem vele. Ott üljön magának a többivel egy sorban *az ember és a valóság esztétikai viszonyának egyik lehetséges formájaként* az arány, az egyensúly, a harmónia és egyéb tulajdonságai alapján, s még ott is húzza meg magát, mert századunk amúgy sem kedvez túlságosan neki. Legyen szerény, és gondolkozzék inkább, van min gondolkodnia. Milyen sorsra jutott például a dagályos filiszter Die Erhabene (nem is lehet lefordítani, talán így lehetne: erényes méltóság és szolgálat), akit a német esztétika próbált a művészet trónjára emelni, Európa azonban még a kutyabőrét sem ismerte el soha; azután mi lett a romantikusok által felkent Iróniával: a történelem bebizonyította róla, hogy trónbitorló, nevetséges mellékágból való, s még azon belül sem elsőszülött, csak középső testvér a Gúny és a

Humor között; s a Csernyisevskij királykategóriáját, a Fenségést szintén megtépázta egy kissé az idő.

Szálljon le végre a Szép arról a magas trónusról — demokratizálódott a világ. Nem kérjük a vérért, élélhet ő is polgártársként a többiek között.

4. ÉRTEKEZŐ MONOLÓG A SZÉPSÉG ÉS A SZÉPSÉG DIALEKTIKÁJÁRÓL

Csödöt mondott hát minden kísérletem, hogy megragadjam a Szépséget a maga nagybetűs elvontságában. Amit megragadtam helyette, az valami más, az már kisbetűs, nem uralkodó kategória, hanem egy a sok között, s még csak nem is primus inter pares. Ezzel a szépséggel nincs sok bajlódni való, hagyja terelni magát, kezes bárányá lett. Egyébként, vajúdó korunkban nem is különösen érdekes. A főkérdés még mindig az a másik, ama Szépségnek nevezett Esztétikum, amely fölérendelt valóban, mert hisz valamennyi egyéb — bájos és groteszk, szép és rút, tragikus és komikus — ennek a megnyilvánulása. S ha ezentúl Szépséget mondom, mindig esztétikait, a valóban nagybetűs Esztétikumot értem rajta. Miért mondom hát mégis szépségnek továbbra is? A szentesített terminológia köt. Ilyen az ember. Konvenciótisztelő. Nincs ostobább és meddőbb dolog, mint a szakszótárral vitatkozni, mikor annyi az érdemi vitatnivaló. Ha nem halt bele az emberiség, hogy például a „stílus” szót is legalább három értelemben használja, nem helyes, ugyan, de azért el tudja viselni a szép értelmű szépség mellett a Szép értelmű szépséget is.

Ez utóbbiról beszélek tehát, amikor azt mondom, hogy nem sikerült találkoznom vele. Azt hiszem, én vagyok a hibás: rossz helyen kerestem. De ha lennebb szállok egy szférányit, már egész honossá válik. Mert hisz ismerem én a derűst, a bájost, a kecesest, és ismerem a humorosan nevetségést, a groteszket is, tudok egyet s mást arról, mi a torz, a rút, a szatirikusan komikus, és tudom, mi a fenséges, a heroikus, a tragikus — csak azt nem tudom, azt az egyet nem tudom én, hogy mi a Szép. Talán — és a múltkoriban ezzel zártam — mert nincs is,

pontosabban nincs neki léte az érzéki különösség szféráján túl, az érzéki különösben pedig mindig derűsként, humorosként, heroikusként stb. nyilvánul meg, nincs semmilyen tulajdonsága sem a konkrétan megjelenő tulajdonságokon, a bájon, a tragikumon, az öngúnyosan nevetségesen, a rúton — ez is kiderült nemrégiben — stb. kívül.

S akkor milyen határig van még szükségem a Szépségre?

Kérlek, Jenő öcsém, ne szólj közbe, most az egyszer ne, mert most az életéről van szó. Ne taníts meg az egyes és az általános dialektikájára, mely szerint „... az egyes nem létezik másképp, mint abban az átmenetben, amely az általánoshoz vezet”, ne nevezd a fogalmi ítélet ellenségének, s ne vádolj emiatt agnoszticizmussal, Lenint olvasva a fejemre, hogy: „Az anyag absztrakciója, az érték absztrakciója stb. ..., egyszóval az összes tudományos [helyes, komoly, nem kitalált] absztrakció mélyebben, hívebben, teljesebben tükrözi a természetet.” Tudom, tudom. Sőt. Vallom.

De hisz épp arról van szó, hogy én hivatkozhatom Leninre, amikor megkockáztatom, hogy a Szépség absztrakciója nem olyan, mint az anyagé és az értéké, egyszóval ezen a gráduson tudománytalan, helytelen, komolytalan, kitalált; következésképpen nemhogy teljesebben tükröznék, de egyenesen elfedi a konkrét szépségjelenség természetét. Nem titkokról lebbenti fel a fátylat, hanem a honosan megismerhetőt burkolja a titokzatosság fátylába.

A Szépség fogalma a valóban szép jelenségek törvényszerűségeinek körén túl absztrahált fogalom. Kétszeresen is: tiszta objektummá szigorítja azt, ami nemcsak jelenségi létében, de törvényszerűségeiben is szubjektumba oldott objektum, és merő elvontsággá érzéketleníti azt, ami nemcsak jelenségi léte, de törvényszerűségei szerint is az érzékihez kötött. Ha például az igazsággal vetem össze e két szempont alapján, mindjárt kiderül. Vegyük az első szempont szerint: az *igazság* a tudatunkban tükröződik ugyan, de az *igazságban* a tudatunktól független objektív valóság összefüggései tükröződnek; a *szépség* is a tudatunkban tükröződik, a *szépségben* viszont nem az

objektív valóság, hanem tudatunk és az objektív valóság viszonyának összefüggései tükröződnek. Vegyük a második szempont szerint: Az Igazságnak minden konkrét igazság hasznát látja, mert mindkettő fogalmi ítélet, legfennebb az előbbi a kategória színvonalán, míg a konkrét igazság az általánosítás tetszés szerinti színvonalán; ám a Szépségnek a konkrét szép hiába kapkod utána, mert az előbbi a kategória színvonalán álló fogalmi ítélet, a konkrét szép viszont érzéklet, akár tartalmaz eszmét, akár híján van annak; ezért az én tudományos ítéletem elevebben lélegzik az Igazság-absztrakció éltető légkörében, szépérzékelem viszont fulladozik a Szépség-absztrakció levegőtlen sztratoszférájában, és belehal.

Innen ered az esztétika örök paradoxona; miatta futnak el az objektív idealisták a szépség csodás kísértései előtt, és válnak a Szépség eszméjébe menekülő riadt agnosztikusokká, miatta térdepelnek a pozitivisták a szép jelenség elé, tapintgatják, izlelgetik, fülelgetik, szemlélgetik, s így a szépség általánosítása előtt érzékleteik révületébe menekülve térdükön kúsznak ugyancsak az agnoszticizmus felé.

A marxizmus megjelenése előtt Hegel volt az egyetlen, aki állta az esztétikum kétértelmű tekintetét. S nyomában a marxi filozófia nézett vele farkasszemet, hogy végre meg is törje a makacs, titokzatos pillantást.

Az alkalmazott esztétika, az irodalombírálat, műbírálat, zenebírálat stb. mégis, azóta is, állandóan és minden alkalommal szembeállítja művelőjét a nagy dilemmával. Mert elvileg *feloldódott*, ám gyakorlatilag mindig újra és újra meg kell azt oldani, amikor a szépség fogalmi ítéletének hálójába akarjuk fogni az élet és a művészet érzéki szépségeit. Ezért tartják, hogy a bírálat: tudomány is, művészet is. S ezért aztán nem közömbös, hogy az esztétika, a szépség és a művészet legáltalánosabb törvényeinek elmélete, hol rögzíti alapkategóriájának legáltalánosabb szféráját, milyen határig vonatkoztatja el a szépség dolgait a Szépség felé.

Nem vagyok én agnosztikus, Jenő öcsém, csak tudom, meddig szabad a tölgyet gallyaznom, hogy még lombja maradjon. Igényesebben szólva, tudnom kell, meddig szabad a tárgyat általánosítanom, hogy meghatározásaiban

el ne szakadjak tőle, hogy ne fikcióhoz, hanem ismeret-
hez érkezzek el, hogy a fogalom definíciója általánossá-
gában tartalmas maradjon. A szépség tárgyait például
semmiképp sem túl az érzéki különösön.

A görögök azért művelték a szépség csodáit, mert
isteneik az Olümposzon laktak. A csúcson, természetesen,
enélkül hiányzott volna távlatuk az igazsághoz. De az
Olümposz csúcsa közel volt a Földhöz. Érzéki közelség-
ben. Az egekben lakozó láthatatlan Egyisten megaján-
dézkozhat bennünket a Szépség szellemével, de nem kedvez
a szépnek.

KÖZGYŰLÉS UTÁN

1. AZ ÍRÓ ÉS AZ Ó ÉRDEMRENDJE

Persze közgyűlés előtt kellett volna beszélni róla. Akkor még úgy tűnhetett volna fel, hogy a nemes tiltakozás és a követelés hangja zeng, ami ugye hősbibb tett, mint hálásan nyugtázni a beteljesedést. De azért így sem bánom — amilyen renitensnek ismernek, talán jó pontot szerzek, ha csak most szólalok meg, amikor a vak is látja, hogy mindaz, ami van, már a múlté.

Az írók közötti érdeksúrlódásokról van szó, mindkét fajtájáról, az anyagiakról és a szellemiekről is. Az utóbbiakat egészen természetesen tartom és semmiképp sem szégyellnivalónak, legfennebb a privilégiumait nem szeretem. Hanem az anyagi érdek küzdelme: ennek már a puszta ténye is annyira taszít, hogy a haszonélvezet monopolistáival nem is törődöm. Beszélni is szemlesütve beszélek róla, és csak kényszerből, mert megkerülni nem lehet — ezzel a kérdéssel le kell számolni, ez a legparlagibb, a hivatáshoz legkevésbé méltó, következésképpen a legkényesebb is —, jó túl lenni rajta minél előbb

A tünetek azonban megtévesztők, mert az anyagi érdekért folytatott harc ritkán zajlik nyíltan. Fel lehet például figyelni az ilyesmire: a nagy rendező olyasmit mond kicsiny kollégájáról a színpalak mögött (az igazgató is véletlenül odavetődött), amit gyűlésen sosem mondana el; az ifjú szólista titokzatos kis célzások kíséretében mosolyog, ha szűkebb baráti körben (jelen van az alminiszter is) az idős mester tegnap esti hangversenyéről esik szó; az állami díjas regényíró szeretetteljesen aggodalmaskodik barátja furcsa formabontó hajlandóságain (az Írószövetség elnöke előtt, egy gyűlés szünetében a folyosón), miközben a szerénység szép tulajdonságát méltatva karolja fel másik barátját, a csakugyan szerény (tehetségű) jó tanulót. Ilyen alkalmakkor tudnunk kell, akárhányszor magasabb tiszteletdíj, kiadói kereten való osztozkodás, utazási lehetőségek elkaparintása, érdemrend vagy egyéb protokolláris elismertetés után tett lépés ölt formát a szakmai aggodalom képében. A nagyhangú felelősségérzet

az anyagi érdek szellemi megalapozásának leghatásosabb eszköze.

Amikor ebben a harcban az erőviszonyok stabilizálódnak, rendszerint a szakmai vezetők és közvetlen környezetük javára, olyankor meglehetősen éles határvonal alakul ki (ki is alakult) elismertek és mellőzöttek között. (Jó jel, hogy a közgyűlés beszámolójából kihallatszott néhány jelentős felhang erre utalóan, jó jel, hogy néhány felszólaló élesen nevének nevezte a képződményt, és a legjobb jel, hogy a vezetőség-választás, húszvalahány esztendő fennállásunk óta először, valóban demokratikus volt. De azért nem jelentem még be a rajongást: várom a fejleményeket.) Bármit hozzon is a jövő, hosszú években, szinte két évtizeden át úgy volt, hogy az író-társadalomban kialakult a privilegizáltak és a mellőzöttek érdek-szövetsége. Különbség legfennebb annyiban mutatkozott, hogy az előjogokat élvezők még egymás között is érdekcsoportokra oszlottak, míg a mellőzöttek mindig nagylelkűbbek: ösztönösen érzik, annak még nem jött el az ideje, hogy egymást is marják.

Nem győzöm hangsúlyozni: a javakban való részese-dés, az úgynevezett anyagi érdek valóságos probléma, de aki ad magára valamit, annak a számára csak másodrendű problémának szabad lennie. Elég kellemetlen, ha van ilyen megkülönböztetés, de kicsinyesség ügyet rendezni belőle: a jó író fő gondja a jó irodalom, az pedig nem ezen múlik. Ha a honorárium nem a mű, hanem a szerző reputációjával nő egyenes arányban, azt a képességeiben bízó mellőzött még elviseli úgy-ahogy, abba is beletörődhetik, ha kihagyják a jugoszláviai társasutazásból, és az se izgatja különösképpen, kit tüntetnek ki érdemrenddel, kit sértenek meg egy londoni tanulmányúttal. Érdekes, hogy e téren épp a mellőzöttek a nagylelkűek. Talán azért, mert ők még rendületlenül bíznak benne, hogy meghódítják a világot. Nemrégiben mon-dotta a rendkívüli tehetségű, de anyagi javakkal nem nagyon elhalmazott „abszurdoid” írónk: „Nem is akarok én addig külföldre jutni, amíg a hírem meg nem előz.” És ez őszinte volt. Az ember csakugyan akkor ragaszkodik inkább ahhoz, hogy világot lásson, semmint hogy alkosson, amikor már eldőlt, hogy nem előzi meg a hírét.

Értem én a megkeseredetteket, ha nem is értek velük egyet, szomorúan értem, miért fújtat egyik-másik érdemes öreg, amikor a fugyivásárhelyi liget árnyas padján értesül újságból, hogy Párizsban immár harmadszor Iksz kolléga képviseli őt, avagy a sétatéri kioszkban jut tudomására, miközben sörét fogyasztja, hogy a külföldi művészküldöttség tegnap esti fogadásán ismét Ipszilon mester itta a pezsgőt az ő nevében. S szeretném megértetni vele, hogy ezek semmiségek, igazán kicsinyes és irigy lélek, aki bosszankodik az ilyesmin, és főleg ostoba, és nem is méltó a mesterséghez, amit művel. Mert az irodalomban csak az utazások és a pohárköszöntők működnek a képviseleti rendszer elvei szerint, minden egyéb műfaj már szigorúan személyi, s az alkotásban Iksz kolléga és Ipszilon mester aligha képviselheti őt. Akinek pedig fontosabb, hogy egy pohár pezsgőt igyék az én nevemben, mint hogy egy verset írjon a sajtójában, az amúgy sem érdekellentétek áldozataként marad ki az irodalom történetéből.

Van azonban olyan érdek is, amit sajátomnak tartok, nem is szégyellem: a szellemi érdekem. Amikor bankettek, kitüntetés-osztások és külföldre utazó küldöttségek indulnak, én szívesen otthon maradok. Ám nem szeretek otthon ülve gondolkozni irodalmi életünk kérdéseiről, amit a bővített plenárison nem mondhatok el, mert engem oda nem hívtak meg; ott Iksz kolléga tesz úgy, mintha az én véleményemet mondaná. Legalábbis erre utalnak a „mi úgy véljük” kezdetű mondatai. Én nem tudom, kit ért ő azon, hogy „mi”, csak annyit tudok, hogy én nem vagyok ő. S különben is ildomosabb, ha mindenki a saját nevében beszél. De abban aztán beszélhessen. (Jó féleredmény, hogy a legutóbbi tanácskozás közgyűlés volt és nem kongresszus, egy háromszáz-valahány személyből álló testület tagjainak ugyanis nincs miért küldöttekkel képviseltetniük magukat, ott az érintkezés formája a közvetlenség; a féleredmény rosszabbik fele, hogy nem mindenki beszélhetett, aki akart. A felszólalások előtt álló ismeretelméleti akadályokat majd a jövőben kell még elhárítani.)

Örülök, hogy túljutottam az ügyön. Egyrészt, mert ismétlem: kínos. Másrészt, mert nem is valami érdekes

számomra — az író és az ő érdemrendje sosem izgatott különösképpen. Hanem legközelebb arról beszélnék, ami igazából fontos: az íróról és az ő méltóságáról.

2. AZ ÍRÓ ÉS AZ Ő MÉLTÓSÁGA

Annak idején nem volt olyan beszámoló, amelynek élén ne tündökölt volna egy kis lajstrom, amit roppant gonddal állítottak össze, a szó eredeti értelmében körültekintéssel: mielőtt hozzáfogtak volna, rendszerint gondosan körültekintettek. Avégett, hogy észrevegyenek mindenkit, aki jó néven venné valamilyen speciális irodalmon kívüli szempont érvényesítését, nehogy ments Isten, kifelejtődjék egyetlen hivatali kritérium is, és mire elkészült, olyan lett az egész, hogy még az is lesütötte a szemét, akit kiemeltek. A tekintélyelv szerint körülbelül a következő sorrendben: 1. élő klasszikusok, állami méltóságok, 2. választott írók, 3. kooptált írók, 4. tanácskozási joggal felruházott írók. És végül a legnépesebb írói kategória, Bajor Bandi elnevezése szerint, 5. a satöbbi.

Nem azért hozom fel, mintha különösképpen bántana, hogy többnyire magamat is a satöbbiek csoportjában fedeztem fel, vagy pláne arról álmodoznék, hogy lesz még egyszer belőlem is nagyság, mondjuk egy helyettes-vezérigazgató-író vagy valami afféle. Ó, dehog. Csak író. Ennyi. Nekem éppen elég. Vagyok én annyira gógös, hogy kevéssel is beérjem. De nem mindenki nézte ilyen szerenikusan a dolgot, és a maga módján annak is igaza volt, aki megsértődött. Mert amilyen kicsinyes dolog harcba szállni anyagi érdekekért, éppoly jogos fellépni szellemi-erkölcsi érdekeink védelmében. Márpedig az író szellemi érdeke a hírnévhez kötött.

Emiatt nem akartam hinni a fülemnek a közgyűlés beszámolója hallatán. Nem szerepeltek benne nevek. Se pápák, se eretnekek. Hűsz-valahány esztendő fennállásunk óta először. Azaz, ne legyek igazságtalan — a boszorkányságok felsorolásáról jó ideje leszoktunk. Most azonban váratlanul megszüntettük a szentek rangsorát is, ami nélkül eddig nem tudtunk meglelni. Ismét csak azt mondom: majd meglátjuk, mit hoz a jövő; egyelőre ma-

radjunk abban, hogy a ranglista híján szűkölködő beszámoló biztató többlet az előzőkhöz képest. Így van ez rendjén. Az irodalom történetében elfoglalásra váró helyünk nem feltétlenül azonos azzal a hellyel, amit az Írószövetségben foglalunk el. Jobb tehát, ha az időre bízzuk, ami reá tartozik: a döntést szentté avatásunk dolgában.

Addig is mindenki — lista nélkül — úzi a hírnevét. Felületesen szemlélve: verekszik a hírnevéért. Itt nincs alku. Itt aztán mindenki körömszakadtáig védi a megszerzettet, és orrvérzésig küzd a megszerzhetőért. Ne tessék ezen felháborodni — mármint az írókon, akik ilyenek, vagy rajtam, aki ilyesmivel rágalmozom őket. És fel se tessék mondani azt, amit egyébként én is fel tudnék mondani: hogy a művész a nép nevelője, tehát nem lehet kicsinyes, hogy az író azért ír, mert eszmét akar közölni, nem pedig a hírnév bódulatáért, hogy az igazi tehetség sohasem irigykedhetik a másakra, mert egyenmű értékek nem homályosítják egymást, hogy akinek gondolata van, annak fontosabb a mondanivalója, mint hiúsága. Mindez igaz. Ezenkívül azonban nem kevésbé igaz az is, hogy a művészet egyéni teljesítmény, művelője tehát csakis egyéniség lehet. S én még nem láttam olyan egyéniséget, aki lemondana arról, hogy érvényesítse magát. Világos, hogy a költő nem úgy félti költői rangját, mint Rózsi tántim a nagymamától örökölt receptkönyvét. Nem olyan triviálisan. A hírnév-keresés igénye másfajta minőségű itt, annyival emelkedettebb, amennyivel emelkedettebb hivatás az írásművészet a konyhaművészethez képest. Csakhogy minél emelkedettebb valamilyen hivatás, annál erősebben munkál művelőjében az elhivatottság érzése. Ha hinni lehet a lélektannak, az alkotás képessége paranoid tulajdonság; tiltakozhatnak ez ellen normális alkotók, igazolják viszont a paranoiás örültek, akik mind feltalálónak, művésznek, hadvezérnek, prófétának vagy politikusnak képzelik magukat, egyszóval: világmegváltónak. A zsenit e tekintetben csak az választja el az örülttől, hogy zsenialitásába vetett hite nem kényszerképzet. Szerényebb keretek között ugyanebben különbözik a tehetség a dilettánstól. Nincs itt mit menetetőzni, hogy tessék megérteni, emberek vagyunk, te-

hát féltékenyek és nagyra törők. Ellenkezőleg. Vallani kell: alkotók vagyunk, tehát szükségszerűen féltékenyek-bek és nagyobbra törők, mint általában az emberek. Amikor a művész a hírnévéért küzd, voltaképpen azért küzd, hogy visszhangja legyen annak, amit hirdet.

S itt kapcsolódik össze az író nagyralátása azzal, amittől írói nagyrahivatottság lesz belőle. Az a világfelfaló mohóság, amely a céhünkhöz tartozókat jellemzi, nem üresjáratú paranoia. Az alkotó hiúsága a lélek mélyebb rétegeiben alkotói méltósággá finomul. A szellem szolgálatától. (Így igaz. S az igazságokon mit sem változtat, hogy karrieristák is kisajátítják, dilettánsok alaptalanul tekintik saját igazuknak, fogyatékos adottságúak menlevelet állítanak ki belőle maguknak; én istenem, az írók is egymás mögött álltak a sorban, amikor a tehetségeket osztották, s aki a sor végére került, annak szubjektíve még igaza is van, ha körömszakadtáig ragaszkodik az ügyszolgálat felségjelvényeihez — miye maradna, ha erről is lemondana?) Bárhogy éljenek tehát, vagy éljenek akár vissza vele karrieristák, dilettánsok és sovány tehetségek, az önkifejezés mégis a Szellem szolgálata. Ezért aztán az írói méltóságtudat mindig hideglelősen vacog, valahányszor arra ébred, hogy önként vállalt szolgálata szolgálati hierarchiává fajult a képviseleti rendszer labirintusain. Nem tudom, mások hogy vannak vele, például mérnökök vagy tudományos kutatók, az íróért azonban szavatolhatok: nem az ingerelte őt elsősorban, hogy az az értékrend, amit éveken, szinte évtizedeken át reánk kényszerítettek, ritkán alakult méltányosan a valódi értékek szerint (olykor éppenséggel a feje tetején állt), a pusztá tény háborította, hogy egyáltalában hierarchizálják, a helyére utasítják, osztályozzák, mint a nebulót. Minden sorrend: besorolás. Minden besorolás tartalmaz valamit a függelem elvéből, a besorolásban benne rejlik a jó magaviseletért járó érdemjegy, amögött pedig szükségképpen valaki, aki osztogatja, amittől „légy hálás” és „köszönöm szépen” viszonyt teremt egyenrangú és nem egymás kegyeiből élő emberek között. A sorrend: főhajtás — annak is, aki az élen szerepel. A sorrend: „obéire et taire”. A sorrend olyan lényeket int a testületi rang hevében hierarchikus tisztelettudásra, akik maguk

hivatottak arra, hogy rendet teremtsenek az erkölcsi értékek hierarchiájában.

Hiába — a küldetés tudata nem fér meg a szerénységgel. Az alázattal nagyon is jól megfér. Mert az alázat az emberiséget és a hivatást illeti — nem a kollégát. És nem a szakmai testületet. Akadnak persze nagyon jó írók, akik nem tartják magukat ehhez. Mert ez méltóság dolga és nem a tehetségé. Én azonban nem szívesen közösködöm az olyannal, aki a tekintélyelv korszakában csak azért berzenkedett a reá kényszerített érték-hierarchia ellen, mert a névsorolvasásban előtte szólítottak valakit, aki pedig nem is választmányi tag. Sejtettem én már akkor is, hogy elég, ha író valaki, máris választott személy, nem kell ahhoz tagja legyen semmilyen választmánynak. És a szellem se kérdezi, ki hívta meg. Azért van jelen — ha jelen van —, mert elhivatott.

3. AZ ÍRÓ ÉS AZ Ő SZAKMÁJA

Vegyük végre tudomásul, hogy az írás és az írás adminisztrálása is: mesterség. Mondjam franciául — métié; így finomabban hangzik, nem sérti a beavatott füleket, vagyis megóv a tiltakozástól amiatt, hogy az írás művészetét olyan parlagi szóval illettem, ami ráillik a cipőtalpalásra is. Legyen tehát: métié. Ebben a kifejezésben csakugyan valami összetettebb jelentés rejlik, sugallatosabb, szakma és hivatás egybefonódásának a sejtelme. Talán ettől van, hogy Franciaországban nem is merészel írói hivatásról szavalni senki, aki nem érti az írói mesterséget.

Ennyiben mégiscsak analóg a poézis a cipő talpalással: mindkettőhöz érteni kell. Amit a cipőkészítés területén nálunk sem vontak soha kétségbe, és senki sem gondolt volna olyanra, hogy költőt helyezzen egy cipőgyár főmérnöki posztjára, még ha mégoly szép dítirambusokat zengett is a könnyűipar dicsőségéről. A művészet azonban extraterritoriális jogokat élvezett. Ott elég volt, hogy valaki ne tudjon egy jambust egy trocheustól megkülönböztetni, máris kinevezték főszerkesztőnek.

Ez volt a dilettantizmus anekdota-termő korszaka. Ez időben volt egészen szokásos, hogy a könyvkiadói vezérigazgatóság főtisztviselője tiszteletdíj-kiutalás végett a Balzac elvtárs címe után érdeklődjék. Ekkor történt, hogy a Filharmónia buzgó titkára Opus-számra javította a Köchel-jegyzék számot a Mozart-plakát korrektúrájában, és aztán úgy is nyomtatták ki. Ekkor hangzottak el kultúrmitugrászok szájából olyanok, hogy „két felépítmény van, a párt és a néptanács — aztán van irodalom is, de csak taktikából, mert még létezik imperialista környezet”. Ez idő tájt írtak mezőgazdasági novellákat, nehézipari regényeket és antiimperialista versek százaiban ilyen sorokat: „Saskeselyűt tartani otthonában / Ki tenné ezt? Ki lenne ily bohó?”, és meg is jelentették őket a *Fogj bátran tollat* című kötetben és egyéb, hasonlóan buzgító címekekkel ellátott könyvekben, mert sajnos a kelletténél többen szívelték meg a jó szót, és fogtak bátran tollat. Ekkor zajlottak a szerződtetések oly módon, hogy a színház új vezetősége tehetségvizsgára rendelte a magyar színjátszás ragyogó egyéniségeit, és odatette őket a zsűri elé, hogy szavalják el az *Anyám tyúkját*, amiből majd kiderül, méltók-e arra, hogy a népet az új típusú színházban szolgálják.

Ez még annak idején volt, a gyermekkorban, amikor volt például íróiskolánk is, amiről Sadoveanu jegyezte meg, hogy onnan biztosan mindenki tehetségesen kerül ki, ha már a beiratkozáskor tehetséges volt. Tehát a gyermekkor (no nem, nem általában a kultúra gyermekora, mint egyesek hitték, csak a szocialista művelődés cse-csemőévei) jellegzetes görcsei is a szinte elkerülhetetlen gyermekbetegségek tünettanából valók; túl vagyunk rajta, nyugtázhatjuk egy megbocsátó mosollyal, mint a kanyarót. Még valami szomorúan nevetséges is volt benne: a forradalmi buzgalommal vállalt, de erejét meghaladó feladatok közt bukdácsoló kisember suta komikuma. Annak idején persze fergeteges indulatokat szított, mint általában minden képződmény, ami karrierizmus forrása lehet, hiszen apró szószólói mihamar haszonélvezőivé lettek. Rajoni szinten. Azoknak az időknak a legtalálóbbról: „bon mot”-ját Tamás Gáspár mondta egy östehetségről: „Van neki négy elemije, de tagadja.” S ebben nem a ta-

nulatlanság tényét illette a malícia. A tanulatlanság kultuszát — azt nem vette be a gyomor. Sovány tehetségek álnok sirámaikat, a panaszt mint a magakelletés legújabb formáját, a tudatlanság díja felé kinyújtott markot. Mert ugyebár a jó osztályszármazásnak és az osztályöntudatnak ez a legfőbb biztosítéka: hogyan lenne tudatlan az ember, ha szegény sorból való. Mintha nem lennének a világon bukott diákok is. Olyanok, akiknek nem tellett erőből egy államvizsgadiplomára, csak... főszerkesztésre, azok, akik vállalkoztak a színházigazgatás elképesztő kockázataira érettségi nélkül, de az esti líceum kockázatát az istenért se vállalták volna, és a diplomás tudatlanok, akik halandzsába, tekintélypolitikába és demagógiába fektetik azt a roppant energiát, aminek a századrésze elég volna a papírvágókés kezeléséhez egy-egy frissen megjelent könyv mellett.

Ezek voltak a kis tudatlanok, akik szépen szavalták a jelszavakat az irodalom pártosságáról, fontos témáiról, nevelő szerepéről meg egyebeiről, mindezekon kívül még brosúrákból való félrefacsart idézeteket is mondogattak. De ott álltak mögöttük a nagy formátumú tudatlanok, akik távirányították őket, s akik már olvasták is azt a brosúrát, amiből az idézeteket továbbadták nekik: az ideológiai főberek. Csak bámultam egyiket-másikat, honnan tud minden tudnivalót. És irigyeltem a biztonságát. Honnan tudja olyan tévedhetetlenül, hogy a „tipikusság a pártosság fő megnyilvánulási szférája a művészetben”, s ki informálta arról, hogy az alkotói szabadság akkor éri el legmagasabb fokát, ha ő gyámkodik az írók fölött? Honnan olyan biztos benne, hogy miért ártalmasok az irodalomban az illetlen kifejezések? És egyáltalán milyen mérce teszi csálthatatlanná ítéletét abban, hogy a kritikai realizmus korlátjai ellenére is figyelemre méltó, a dekadencia viszont posvány? S végül is mitől olyan biztos benne, hogy amit ő a nép nevében az írótól követel, azt pontosan úgy, gondolja a nép is? No meg abban mitől olyan csálthatatlan, hogy ő hivatott megvonni a határt, amelyen túl baj van a gondolat ideológiai tisztaságával? S egyáltalán mitől van ő tegező viszonyban az egész világtörténelemmel?!

Félelmetes volt. Ő már nem volt a nevetséges, buzgó kis tudatlan. Ő a csalhatatlanság adományával megáldott tudatlan volt. A végső ideológiai igazságnak és természetesen az adminisztratív intézkedések jogának a birtokosa.

Aztán kimúlt. S vitte magával a nevetséges kis tudatlanokat. Kimúlásukkal pedig a hozzá nem értés folklór-korszaka zárult. Folklór-korszak, amennyiben népünk leggazdagabb szájhagyományos anekdota-tára őrzi emléküket, s annyiban is, hogy virágzásuk, miként a folklóré, az analfabetizmushoz kötött.

A megváltozott idők legbiztosabb jele, hogy előtérbe lépett a szakmai hozzáértés igénye. Mindenekelőtt megfogalmazódott, hogy az ideológiai tisztánlátás nem monopólium, senkinek sincs joga ahhoz, hogy magát végső igazságok egyedüli ismerőjének nevezze ki. Ennek lett egy hatalmas következménye: kötelességemmé tették — amit eddig jogomnak tudtam —, hogy a tulajdon fejemen gondolkozzam. Kiderült, hogy a művészi eszme mégiscsak a művész eredeti víziója és gondolata. Ennek aztán lett egy még hatalmasabb következménye: jogommá tették, amit eddig kötelességemnek tudtam — hogy váljaljam a tévedés kockázatát.

S ahogy az már ilyenkor lenni szokott, a művészet teremtői azonnal erőre kaptak. Adminisztrátorai viszont gondolkodóba estek. Aki ugyanis szabad, az felel a tetteiért. Aki kötelékek között működik, azért az felel, aki megkötötte. A gyámkodás gyermekien könnyűvé tette az igazgató lelkét. Ha súlyos volt a sajtóellenőrzés, a főszerkesztő szíve könnyű volt, mint a madaré. S most egyszerűben itt a megnőtt felelősség. Nagy nyűg és nagy veszély. Az első praktikus reflex: a kivárás. A szellem régi és új adminisztrátorai között ennyiben mutatkozott lényeges különbség: a régiek nem volt annyi esze, hogy a saját fejével gondolkozzék, az újnak van annyi, hogy ne gondolkozzék vele.

Ez az állapot azonban nem lehetett tartós. És egyre másra tűntek fel a kiadói lektorok és vezetők, akik értik, mi a könyv, hogyan kell azt szervezni, stimulálni, tervezni és technikailag előállítani. Olyan rendezők, színészek, írók kerültek színházak élére, akiknek nem az volt a fő szempontjuk, hogy különösebb botrány nélkül át-

döcögjenek egyik évadból a másikba, „no ezt is megúsztuk” alapon, de volt felfogásuk a színházról, elképzelésük arra nézve, hogy milyen legyen az, amit ők vezetnek. Megjelent néhány szcenárium-szerkesztő, aki nem csupán hangoztatta, hogy a filmművészet alapja a forgatókönyv, de tudta is, hogy mi fán terem az, és vállalta a szembezállást azokkal, akik közel két évtizede szintén azt hangoztatják, hogy a filmművészet alapja a forgatókönyv, csak éppen nem értenek hozzá vagy félnek tőle, s ha egy-egy jobbacskával találkoztak, azonnal leállították. Került néhány szerkesztő a folyóiratok élére, egyéniségek, akiknek vérében van — ahogy Gaál Gábor mondta — a „lapcsinálás”, akik ezt szenvedéllyel és hozzáértéssel művelik, akik azért ragaszkodnak véleményükhöz, mert egyéniségüket rá akarják vinni a lapra, hogy az attól profilt kapjon; mert a folyóiratnak nem attól van arcéle, hogy abban harminc jó írást összehordanak a szerzők, hanem attól, hogy abban a szerkesztők harminc jó írást egybe-komponálnak — még az is megeshetik, hogy ugyanazt a harmincat. Kiderült, hogy a könyvtárban bibliográfusra van szükség, mert az a katalógus nem áll össze attól, hogy édesapánk mozdonyvezető és szépen tudunk a gyűlésen felszólalni [...]

A professzionalizmus tiszteletben tartásának az elvét elfogadtuk végre, kezd lassacskán a gyakorlatban méltó helyére kerülni a szakmai illetékesség. S ha elvben vége a műkedvelésnek, hadd jegyzem meg, anélkül, hogy meg akarnám bolygatni a kialakult közboldogságot: esett akkor és esett előtte is néhány szó arról, hogy nem mindenütt szűnt meg az a fajta irodalomadminisztrálás, amelynek eredményeképpen eladminisztrálják az írókat. Diadalmas halandzsa, mely saját érdekéért könyvelni el azt a természetes tényt, hogy az író ír, és intrika-szerkesztés, mely bűnül rója fel az írónak, ha átmenetileg nem ír, öblös demagógia, ha valami elérnivalócska a tét, és mély hallgatás, ha súlyosabb elvi kérdések merülnek fel — csupa olyan művelet, amely többek között a szakmai illetékesség hiányát van hivatva rejteni. A dilettantizmus felszámolása dolgában akad még némi tennivaló. S ugyan, mi akadályozna meg abban, hogy meg is tétessék?! (Ez szónoki kérdés. Nem kell rá válaszolni.)

Bárhogy legyen is, kevés hiányzik, hogy végre teljes felszabadultságban működjék a profiság, a szakma, a mesterség. Vagy ha ez csúful hangzik — egye fene —: a métié.

4. AZ ÍRÓ ÉS AZ Ő ADMINISZTRÁTORA

Néhány fanyalgó hangú és feleselő cikkben beszéltem az író érdemrendjéről, méltóságáról és szakmájáról, felháborodottan a rajta esett sérelmek miatt, s most rá kellett jönnöm: nem volt igazam. Megpróbálok utólag javítani, ha még lehet, rámutatnék arra, hogy nem mindig az ő oldalukon van az igazság, mi több: hogyan élnek vissza egyes írók a nép bizalmával és a demokrácia adta szabadsággal.

Az állam a népé. Itt kezdődik az egésznek a dialektikája. A népé tehát a színház, a filharmónia, a koncertterem, a könyvkiadó, a múzeum, a művelődési ház, az újság, a mozi, a filmstúdió. És a folyóirat is — amiről a továbbiakban szó lesz. A dialektikus mozgás következő mozzanata, hogy a nép tulajdonviszonyaiból származó jogait közvetlenül, tulajdonának ügykezelését elvben népi államára hárítja. A népi állam elvben vállalja az ügykezelést, és a dialektikus út következő lépése, hogy az ügy — a mi esetünkben konkrétan: az irodalom — mindennapi gondjainak intézésével megbíz valakit a népből, egy szóval egy népfi személyében reprezentáltatja a népet, visszaszármaztatja a nép kezébe tulajdonának kezelését. A teljes dialektikus út ezek szerint így alakul: a néptől, a kollektív létezőtől a népet képviselő intézményig, onnan pedig vissza a néphez, de már egy individuális létezőben konkretizáltan, aki igazgató vagy főszerkesztő képében szokott megjelenni. Bennük és általuk kapja vissza a nép azt, ami az övé. Az igazgató vagy a főszerkesztő természetesen személyiség, különben nem képviselhetné a népet, de olyan, aki tudja, mi a személyiség történelmi szerepe, ismeri a személyiség és a tömegek dialektikus viszonyát, és tisztában van vele, hogy ő csak eszköz; attól, hogy benne vezetésre alkalmas tulajdonságok halmozódtak fel, hogy benne a nép génusza kristályosodott ki,

attól még nem ő, de végső fokon a nép, a tömeg a történelem alkotója. És ehhez tartja magát.

Ennek a tudatában: vezet. Látszatra személyesen. Valójában azonban a nép vezet általa. Így: ő vezeti a nép folyóiratát, a nép viszont vezeti őt. A nép azonban ezt sem teszi közvetlenül. Ismét megkéri népi államát, vezetné annak a folyóiratnak a vezetőjét, hogy ott minden a nép érdekében történjék. A népi állam ezt a megbízatást is elvállalja, és megbíz egyéb népfiaikat a folyóiratot vezető népfi vezetésével, ily módon ismét csak a népnek származtatva vissza az ellenőrzés és elvi irányítás jogát, néhány, a népet képviselő individuális létező formájában. A népnek ezek az inkarnációi: ügyvezető titkárok, választott titkárok, alelnökök, elnökök, díszelnökök, szektorvezetők, szekcióvezetők, vezérigazgató-helyettesek, vezérigazgatók, miniszterhelyettesek, miniszterek, ellenőrök, főellenőrök. Bennük és általuk kapja vissza a nép, ami az övé: jogát a kultúra elvi irányítására. A vezetőt irányító vezető természetesen szintén személyiség (sőt nagyobb formátumú amannál), de ő is tudja, hogy a néptömegek a történelem alkotói, ő maga csak eszköz, még ha mégoly hűséges kifejezője is a nép legnagyobb tulajdonságainak és legnemesebb törekvéseinek. És ő is ehhez tartja magát.

A nép azonban nemcsak azzal foglalkozik, hogy vezeti és adminisztrálja az ő irodalmát. Írja is. Mert ha nincs megírva, nincs mit adminisztrálni. A dolgok természetes rendje szerint úgy kellene most már lennie, hogy a nép ismét az ő népi államához forduljon, képviselje őt irodalmiságában; ezt az állam — mint minden egyéb népszolgálatot — elvállalná, de mivel kéziratok megírásának ügyes-bajos dolgaival nem foglalkozhatik, ismét megbízon arravaló népfiaikat, velük képviseltesse a népet, általuk származtassa vissza a népnek az íráshoz való ősi jogát. A népnek ezek a képviselői lennének az írók.

Sajnos nem így van. A nép ír, ezt azonban már személyesen műveli. Nem tudni miért, valami hiba csúszott a dologba, ezen a téren nem érvényesül a népképviseleti elv. Akármelyik népfi, akinek eszébe jut, tollat ragad és írni kezd. Csak úgy. Közvetlenül. Ez az anarchista tett zavarja meg a literatúra természetes dialektikáját. Enél-

kül tökéletesen harmonikus volna az irodalmi élet. Az történik ugyanis, hogy az individualizmusnak ez a megnyilvánulása előbb-utóbb azt a hamis látszatot eredményezi, mintha konfliktus képződött volna a nép és a nép között. A főszerkesztő-népfí — lássuk be — kénytelen olykor kéziratokat visszautasítani. A nép nevében. Helyesen teszi — azért tette oda a nép, hogy ügyeljen az ő ideológiai tisztaságára. Csakhogy a visszautasított író-népfí is nép, és ilyenkor dühösen hivatkozik erre. A népképviselő dolgaiban jártas főszerkesztő ennek nem ugrik be. Itt helyben elmondom egyik tapasztalt főszerkesztő ilyen irányú vizsgálódásainak eredményét, amiből beláthatjuk, milyen alaptalanul lép fel az író a népszolgálat nevében. Azt mondja, hogy amit ő ír, az kell a népek vagy legalábbis a nép bizonyos rétegeinek. Ezt bárki állíthatja. De csak a nép döntheti el. A nép azonban kétféle módon nyilatkoztatja ki akaratát: népszavazással és népi állama részéről történő kinevezésekkel. Világos, hogy nem rendelhetünk el minden író ügyében népszavazást. Marad a kinevezés, a felhatalmazottság egyetlen törvényes formája. Nos, népi jogokat bitorló írók — hol a felhatalmazás, hol a rendelet? Egyébként is, az író csak egy személy. Az egyén nem lehet se nép, se intézmény. A főszerkesztő az más, ő személyként is nép, mert annak kinevezett reprezentánsa. A folyóirat is más, mert annak cégtáblájáról is felismerszik, hogy intézmény. Mi hát akkor az író? Csak magánszektor, egy közönséges maszok, kisárutermelő, s még jó, ha nem gyanús áruk termelője. Örüljön, hogy él, és húzza meg magát. Nincs tehát konfliktus nép és nép között, mert ami annak a látszatában jelentkezett, csak álnok cselszövény volt, a nép nevével bitorló író intrikája a népet valóságosan képviselő irodalmi fórumok ellen.

Sajnos, a demokráciával történő visszaélés határtalan. Az évek során kezdtek rájönni az írók arra, hogy az a folyóirat nem lehet meg teljesen nélkülük. És elszemtelenedtek. Egyre több olyan maszok író állt elő, aki a szocialista szektor-főszerkesztő elvszerű véleményének elvtelenül ellentmondott, jobban akarta tudni, mi a nép érdeke, mi több, kétségbe vonta, hogy a folyóirat véleménye a nép véleménye lenne. Régi szép idők! Amikor még

úgy lehetett bebizonyítani a nép irodalmi ízlését, hogy a főszerkesztő vagy annak vezetője egyéb népi fórumokhoz fordult. Mert a nép nemcsak az irodalomban képviselteti magát [...].

Szocialista társadalomban persze az egész kérdéskomplexum csak akkor oldódhatik meg kielégítően, ha az írók is valamilyen módon a nép kinevezettjeivé lesznek. Ilyen kísérlet volt hajdan az íróiskola, ami a kinevezéshez szükséges diplomát szolgáltatva volna, de nem hozott nagy eredményt, mert ezek a gőgös lények azt mondták, hogy ne tanítsa őket senki tehetségre. [...] Jobbnak bizonyult az a megoldás, hogy igazából csak azt tekintjük írónak, aki szerkesztőségben vagy akörül dolgozik, és szerepel a fizetési listán. Mert ha a szerkesztőség népi intézmény, a vezetője pedig népképviselő, akkor az ilyen író is valamilyen módon államilag hitelesített, szavatolt és felhatalmazott tollforgató lesz — nem a nép képviselője még, de legalább alkalmazottja. Aki pedig szerkesztőségben kívül szorult, azt sem szabad hagyni maszek alapon kalózkodni, be kell vonni valamiféle átmeneti képződmenyként; ő már nem magánszektor, de még nem szocialista szektor, küzbülső helyet foglaljon el a kettő között, amolyan bedolgozó vagy gebines. Mindenesetre neki is van már így némi alkotmányos köze a néphez. És ezen az alapon ment is az irodalmi munka, hogy öröm volt nézni. Az alkalmazott és a bedolgozó végre úgy termel, ahogy a nép az ő cégvezetője révén kéri. Ez már demokrácia! Ha visszautasítják, amit vitt, készséggel belátja, hogy romlott volt az áru. Ha olyan árut visz, amit nem rendeltek tőle, amit ő csak úgy a lelke luxusáért állított elő, megérti, hogy nem veszik át, itt tervszerű gazdálkodás folyik. Ha rendelésre készített árut visz, szívesen átdolgoztatja, megjavítja, ha nem pont olyanra sikerült, esetleg akkor is, ha pont olyanra sikerült, de közben megváltozott a nép ízlése vagy eszmei igénye, ami változást a néptől megbízott és a népi igényt és ízlést oly kiválóan ismerő cégvezető közvetít felé.

Rosszindulatú szemmel nézve persze olybá tűnhet, mintha a folyóirat a főszerkesztő magántulajdona volna, az írók pedig az ő alkalmazottai — és el is indul az áskálódás. Hiába, a rosszhiszeműeket a legideálisabb meg-

oldás sem elégíti ki. Akadtak gyöngé lelkű főszerkesztők, akik elhitték, hogy az irodalmi folyóiratnak az író a tulajdonosa (ezt az anarchista tételt nem tudom, ki találta ki), és az írókkal egyetemben meg is pendítették a közgyűlés előtt, valamint a közgyűlésen, mi több, ilyen alapon próbáltak szerkeszteni is — s tessék, most bebizonyosodott! A nép arra kényszerült, hogy leváltsa őket. Míg a kipróbált módszerek mellett következetesen kitartó főszerkesztők, akik azokon a gyűléseken meg is mondták, hogy őket nem érdekli az írók magánvéleménye, mert őket a nép tette oda — lám, most fényesen igazolódtak! A következetesség mindig elnyeri jutalmát. [...]

De a gyűléseken jelentkező anarchia igazán elszigetelt megnyilvánulás volt. Ettől függetlenül a legjobb úton vagyunk, hogy a legmélysegebb demokratizmus jegyében, vagyis alkalmazott írók és kinevezett szerkesztők harmonikus együttműködése nyomán oldódjon meg az irodalmi élet minden ügyes-bajos dolga. Az olvasó nép is ily módon azt kapja végre az irodalomtól, ami politikai, szellemi és erkölcsi felemelkedéséhez neki kell: korunk legmagasabb eszméit a legközérthetőbb formában. A nép ugyanis — majdhogy el nem felejtettem! —, a nép olvas! S ha nem tetszik neki, amit olvas, egyszerűen leteszi. Most már mit is tesz le? Az alkalmazott írók és kinevezett szerkesztők harmonikus együttműködéséből született irodalmat. A tulajdon vezetése által létrejött irodalmat. Lelkéből és főszerkesztője lelkéből lelkedett gyermekét. Mit csinál a nép? Aláaknázza önmagát?! Nem rendeli meg a lapot, mert a nagy harmónia ellenére sem tetszik neki?! Szörnyű. A vendéglátóiparra, a borbélyszövetkezetre, kultúrintézményekre és az iskolákra hárítja az előfizetés kötelezettségét, és a szabad árusításra szánt példányokat a kioszkban hagyja, ami által súlyos károkat okoz nemzetgazdaságunknak, a nép anyagi és szellemi színvonala szakadatlan emelkedésének. Mi több, olykor még pletykázik is, rosszindulatú rágalmakat terjeszt arról, hogy nem jó a lap, ami által kompromittálja az önmaga által kinevezett irodalmi tényezőket, végső fokon ideológiai zavart kelt, mert most már az írók után ő is azt a hamis látszatot kelti, hogy konfliktus támadt a nép

és a nép között. De hát a nép nem tehet ilyet! Mitől van ez mégis?

Nem tudok rájönni. Csak érzem, hogy tarthatatlan állapot. Hallom, egyik igen tapasztalt és a népképviselőlet dolgaiban jártas főszerkesztőnk (néplapot szerkeszt ugyanis) épp most tanulmányozza a problémát, és a közeljövőben (amikor parlamenti képviselő lesz, tehát a népképviselőlet dolgaiban még jártasabb) javaslatot terjeszt elő a kérdés megoldására. Elkértem a fogalmazványát, és amint olvastam, egyre tökéletesebb fény derült a nagy népi titokra. Tessék nézni, milyen világos és cáfolthatatlan logikával mutat rá a hiba forrására, és milyen híven tükröződik javaslatában a legmélyéresebb demokratizmus szelleme:

1. Bevezetés:

Miféle állapotok, hogy a nép az ő politikai éretlenségében, demokratikus szabadságjogaival visszaélve egyszerűen nekilát olvasni! Csak úgy. Közvetlenül. Ez a praktika a demokratikus centralizmus elveinek durva megsértése. Aztán ha tetszik neki, végigolvassa, ha nem — egyszerűen leteszi. Csak úgy. Individualista, anarchista módon. Ez az eljárás a néptől kinevezett irodalmi tényezők tekintélyének lábbal tiprása. A népnek ez a magatartása mélyen sérti a nép demokratikus érzelmeit.

2. Javaslat a hibák kiküszöbölésére és a helyzet megoldására:

a. A nép — közéleti tevékenységének annyi más területéhez hasonlóan — az olvasás területén mutatkozó tennivalókat sem gyakorolhatja közvetlenül.

b. A nép ruhazza át államára — elvi síkon — az olvasás problémáinak megoldásra való jogát.

c. A népi állam fogadja el ezt a megbízatást, s — mert a silabizálás apró-cseprő gondoljaival nem foglalkozhatik — nevezzen ki valakiket a népből. Ilyenformán megbízott, tehát megbízható népfakkal képviseltesse a népet közéletünk e fontos szektorában, az ő személyükben származtassa vissza a népnek azt, ami az övé: az olvasáshoz való ősi és elidegeníthetetlen jogát. Ellenkező esetben a nép, ősi és elidegeníthetetlen jogával élve, nem

fogja olvasni, tehát kompromittálni fogja azt az irodalmat, mely tőle, általa és érte létezik, és amelyet mi szerkesztünk.

A javaslat-tervezetet figyelmesen tanulmányoztam. Kitűnőnek tartom. Meggyőződésem, hogy szerzője megtalálta a kérdés megoldásának leghatékonyabb eszközét. Bocsásson meg nekem — a népképviselőlet ügyeiben járatanabb kollégájának —, amiért felfedeztem, hogy nem számol egy hibalehetőséggel, s ezúton hívom fel rá, valamint kiküszöbölési módjára a figyelmet, így járulván hozzá irodalmi életünk demokratizmusának szakadatlan tökéletesítéséhez. Javasolom a következő klauzúra beiktatását:

d. Ha pedig csalás lesz, kísérlet a demokratikus centralizmus kijátszására oly módon, hogy a megbízott népi olvasókon kívül a népet nem képviselő nép, az illetéktelen nép megpróbálná folytatni (most már illegálisan!) a személyes és közvetlen olvasást, amikor is azt tesz le önkényesen olvasatlanul, amit akar, vagy esetleg nem a nép által kinevezett szerkesztő szerkesztményét olvassa, hogy így járassa le a folyóiratot, a nép tulajdonát, akkor a népakarat végső eszközéhez, a felosztatáshoz kell folyamodnunk. Mivel a főszerkesztőt felosztatni nem lehet — őt a nép nevezte ki! —, javaslom, hogy oszlassuk fel a népet, és válasszunk újat helyébe.

NEMZEDÉKRŐL — ÖT TÉTELBEN

ELSŐ TÉTEL: HOGY IS VOLT AZOKKAL A FIATALOKKAL?

(Largo)

Legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám: a fiatalok.

Ma, amikor mindenki körüludvarolja őket, az ilyen vallomás súrolja a jó ízlés határait. Mert nagyon divatba jöttek ám az utóbbi időben. Mostanság az új nemzedék tankönyv kezdők és haladók számára. Mentségemre szolgáljon, hogy nem vagyok sem kezdő kritikus, aki a Pegasus sörényébe kapaszkodva akarja felvitetni magát a Parnasszusra, sem haladó szerkesztő, aki miután éveken át szárnyát szegte ennek a Pegazusnak, egy idő óta úgy tesz, mintha csak nyesegette volna, hogy szebben nőjön.

Nem volt ez mindig így. Annak idején, nem is olyan régen, amikor a hangsúly nem azon volt, hogy mi végre, hanem azon, hogy mi ellen jó az irodalom, s a hivatalból kirendelt „minőségi ellenőr”, bár fogalma sem volt róla: milyen kéne hogy legyen a mű, naponta oktatta ki az írókat arról, hogy milyenek nem szabad lennie — mondom tehát, annak idején a művészetben is elő kellett állítani olykor a meghatározott számú kulákat. S ha híjával volt, ott is középparasztból mitizálták azzá. Márpedig többnyire híjával volt, mert váltakozó periódusok igénye mindig más-másféle eretnek elővezetését kívánta: liberálist, békülékenyt, kispolgárit, pacifistát, konfliktusmentest, evazionistát, forgalmistát, intimistát, negativistát, objektivistát, nacionalistát, kozmopolitát, idillistát, öncélút, dekadent és revizionistát, s csak bámult a világ, mitől több az ártalmas irányzat, mint a fiatal és öreg író együttvéve. S hogy, hogy nem, mindig megtalálták azt a fiatalembert, aki sajtóból, avagy gyűlésen értesült riadtan arról, miféle álnokságok telnek is ki tőle. A fiatalra pedig úgy akadtak rá, hogy fel kellett mutatni a dokumentumot az épp soron lévő elvtelenséghez. A válogatás szempontjait a „fortélyos félelem igazgatta” ilyenkor, ezért nagy tekintélyű művészt csak akkor morzsolta össze könyvével együtt a papírmalomban, ha különlegesen magas érdek követelte.

Egyébként egyszerűbb ismérvek szerint alakult az áldozat kiválasztása: Ikszre ügyeljünk, az ő kategóriáját épp most kell megnyernünk, tehát őt nem opportunus elriasztani, Ipszilont ne bántasuk, neki régi érdemei vannak, Zét még úgy se, mert neki viszont jó kapcsolatai. Maradtak tehát a fiatalok. Őket nem védi sem Isten, sem király.

Ahhoz azonban, hogy valaki lelepleződhessék, előzőleg feltétlenül jelentkeznie kellett legyen. Ez volt a legnehezebb. Akadtak persze szerencsés kivételek, de egyre-másra vért izzadhatott a fiatal, amíg tudomásul vették a létét. Gazdag rokonok rideg bánásmódja a feltétlen tekintélyelv nevében „jóságos, ám szigorú atya” gesztusával működött. Szép szavú deklarációkban azért sosem volt hiány, de ez jószérével arra való volt, hogy egyik-másik szerkesztő a leendőkből toborozzon új tábor magának, ha törzsgárdája felé lejáratta magát. Aztán változtak az idők. Az irodalmi éghajlat is enyhült. Némileg. Ekkor a kiadó *Forrás* sorozata mellett az *Ifjúmunkás* biztosított nekik kifutópályát. Rokonszenves izgágásával egész irodalmi életünkbe új lüktetést hozott ez a lap, olyan funkciót is teljesített tehát, amire eredetileg mások voltak „inkadrálva”: az irodalmi folyóiratok.

Mondom, a szülőház híján csavargó fiatalok az Ifjúmunkás és a Forrás körül találtak otthonukra, s ilyenformán saját házuk táján cseperedtek fel. Akkor egyszeriben kiderült, hogy jó házból valók ők is, és a hajdani gőgös, gazdag rokon most boldogan fogadná be őket. Cseregyereknek. Akadnak, akik — miközben az újonnan jöttek szép feltárulkozását figyelik — igyekeznek még megőrizni a „jóságos, ám szigorú atya” pózait, de arcuk nyájas fensőbbségén már átüt a Zsuzsannát megleső vének ragacos falánksága. Mert ezeket a fiatalokat birtokba kell venni szellemileg, amíg nem késő, nehogy most már önállóan és javakban meggyarapodva eszükbe jusson szemrehányásokkal veszélyeztetni az atya tekintélyét, amellyel az a minap még jócskán visszaélt. Az atyák közül az okosabbja hamar rájött ilyenformán, hogy könnyen ki lehet esni az A-ligából. S ezért néhány esztendeje a már se nem jóságos, se nem szigorú, s a legkevésbé sem atya mindent elkövet, hogy idősebb testvérré minősüljön — micisapkat

tesz dogmákba belekopaszodott fejére, rövid nadrágba bújik, úgy kellei magát a fiúk előtt, hogy vegyék be a csapatba őt is, hisz elkél ott egy-egy korosabb, tapasztalt balösszekötő.

Így fordultak a dolgok. Akad még a fiataloknak panaszkodnivalójuk, ha mindenáron panaszkodni akarnak. De a lényeg tekintetében nincs baj. Sőt. Ma már nem lehet egy fiatal annyira tehetségtelen, hogy ne számíthasson az ifjak dicsőségkoszorúja mellé beosztott ügyeletes szerkesztő istápolására, és arra, hogy a kritikus neki is tép a nemzedék homlokáról egy marényi krumplifőzelékbe való babérlevelet. És se vége, se hossza a sok interjúnak, anekdotának. S mindenekfölött: a divatos kerekasztal. Amit idősebb szervezők igyekeznek ugyan a szünetben ellipszis alakúra módolni, mert az asztalfőről azért ma sem mondhatnak le. Nos, a megváltozott körülmények s az utóbbi idők eseményei arra a következtetésre juttatják az embert, hogy irodalmunk egyik-másik kicsiny hadvezérért sohasem is érdekelte különösképpen az, hogy mit írnak a fiatalok — értékeset-e vagy értéktelent —, úgyis annyit érnek csupán, amennyire taktikai manővertömeggé alakíthatja őket irodalompolitikai hadviselése hasznára. Miképpen? Mindig másképpen. Hol atyáskodással, hol hatalma fitogtatásával, hol körülhízelgéssel. Dialektikusan. Szélfúvás szerint.

Hát ilyen körülmények között számíthat vetésnek a jó ízlés ellen, ha valaki mostanában nagyon ajnároz. Bevezető mondataimban megvallott nosztalgiámat ne értsék félre: ajnározni nem akarok. S végképp nem húzok rövid nadrágot. Én az irodalmi derékhadhoz tartozom — nem azért mondom, mintha olyan derekas lenne, de mert így nevezik azokat, akik már nem fiatalok, de még nem öregek. Az új nemzedék életérzését át nem vehetem. Akkor hát nem veszem át mércéjét sem. Az az értékrend, amit a világhoz és az irodalomhoz mérek, a magam — s remélem, a nemzedékemhez tartozó ifjú lelkűek — életérzéséből fakad. Ennek alkalmazásával lenne a továbbiakban néhány észrevételem irodalmunk nemzedékeiről. S a fiatalokról való véleményemet sem zavarja meg talán mulhatatlan nosztalgiám.

MÁSODIK TÉTEL: AZ ÉRDEK JÁTÉKAI

(*Molto vivace*)

A nemzedékek szembenézése a művészetben valamivel bonyolultabb, mint általában a mindennapok világában, ahol ízlés vagy életritmus különbsége már elegendő ahhoz, hogy tekintélyföltő öregek szájáról le ne fonnyadjon a méltatlankodás, valahányszor szóba kerül „ez a mai fiatal-ság”, az ő érthetetlen eszejárása és tiszteletlensége. Mi-alatt viszont „ezek a mai fiatalok” (a mindenkori fiatalok) csakugyan kissé tiszteletlenül, de legalább igazuk birtoká-ban azzal intézik el a dohogást, hogy *a kor nem érdem, csak állapot*. A mindennapi életben tehát valahogy egysze-rűbb a nemzedékek kérdése. Pedagógiai ügy — még akkor is, ha egyébként soha semmiféle nevelő módszernek nem sikerült megoldania. Persze a mindennapi életben is fél-tékenység mozgatja, de — személytelenül. Azok az értékek ugyanis, amelyeket Vilmos bátyám féltett tőlem annak idején, nem voltak a Vilmos bátyám személyes vívmányai; az élettől kapta őket ajándékba ő is: életformát, életesz-ményt, életfelfogást, véleményt arról, hogy mi a jó és mi a rossz — s ha én olykor megsértettem szentnek tudott szabályait, legfennebb konvenciói megbolygatása miatt érezhette sértve magát, de személyes hírnevén nem esett csorba. A kötelező dohogás után abba is hagyta. Mert az ember végső fokon tudomásul veszi, hogy aki fiatalabb, az más iskolát járt, hanem azt már semmiképp sem bocsá-taná meg neki, ha azzal kérkednék, hogy okosabb is nála.

Márpedig az irodalomban erre megy ki a nemzedéki különbség. Ott az idősebbek vállveregető vagy acsarkodó elzárkózása, másrészt a fiatalok becsmélő vagy megbo-csátó mosoly mögé rejtett feltörekvése valami különös do-log. Megkoszorúzott fejű klasszikusok atyáskodó intő sza-vai a fiatalok könnyelműségéről, gyökértelenségéről, elvi ingatagságáról csak arra jók, hogy elrejtőzzék mögöttük az aggodalom, mert hát konkurrencia jelentkezett a piacon. S a gőzfejűek elfojtott szitkozódásai, amit a begyepesedett agyúakra, konformistákra, konzervatívokra szórnak, ez is csak ideológiája annak a száraz ténynek, hogy felléptek, és most már be is szeretnének lépni, de a kapuk nehezen nyílnak előttük — belülről torlaszolja a várban lévő.

Így van ez, amióta van egyáltalán irodalmi élet. S nálunk sem különben. Aki régtől fogva nagykorú, az több ideje választó és választható — ő ül az íróasztal mögött, az elnöki székben, a protokoll-lista élén. Aki most nő ki a kamaszkorból, legfennebb abban választhat: rejtegesse-e kifényesedett könyökét, vagy tüntessen vele, de nem változtat a tényen: fényesre kopott a könyöke. Ezért aztán a nemzedékek közti ellentétet az irodalomban mindig is könnyebb felszítani, mint elkerülni. Mit áltassuk magunkat! — a mi irodalmunkban is volt generációs harc. Az ötvenes évek derekán kezdődött, és alig néhány esztendeje csillapodott. Mondanám esetleg, hogy zárult, ha nem figyelnék fel olykor furcsa pukkanásokra — úgy látszik, utócsatározások során lövik még ki a megmaradt töltényeket.

Hanem a legérdekesebb az, ahogy a tünetek az okokra árulkodnak. Ha ugyanis megkérdezzük a fiatalokat, volt-e és van-e nemzedéki ellentét, meggondolatlanul rávágják: „De még mennyire!” Ha viszont az idősebbektől érdeklődünk, többnyire megfontolt és elvszerű válaszokban részesedünk. Imígyen hangzanak: „Már hogy lenne?” „Hiszen nincs közöttünk ellentét”, „valamennyien a szocialista irodalomhoz tartozunk”, „egyet akarunk”, „közös az eszmevilágunk.” Mindezek alapján hogyan vélekedhetne a gyanútlan kívülálló a generációs küzdelemről a mi viszonyaink között? Ha nem tapasztalna, hogy a gyakorlatban van, még azt hihetné, hogy elvileg lehetetlen. Hiszen lám, oly szépen s oly magas elméleti szinten viszolyognak tőle az idősebbek (kivált a pozícióban lévők).

Még szerencse, hogy magasztos elméletek mellett egyszerű tények is akadnak. Azok nyomán pedig erős a gyanúm, hogy nálunk az irodalomban a nemzedéki küzdelem valahogy úgy kezdődött, mint a verekedés a Móriczka-viccen: Pistike visszarúgott. Hisz az már a korkülönség természetéből fakad, hogy tapasztalatlan fiatalok botránnyosan robbannak, ha tapasztalt idősek higgadtan provokálják őket. Mert viselkedni tudni kell, és kivált ha valaki birtokon belül van, nem is olyan nehéz neki, hogy megőrizze a jó modorát. Meg aztán nem is illik a szellem ősz bajnokához az érdek nyílt vállalása. Szébb annál, ha nagylelkűen hirdetjük a fiatalokról, milyen tehetségesek, noha

nem mentesek az ifjúkor felelőtlenségeitől, vagy esetleg arról áradozunk, hogy ezek az ifjak túlugranak ugyan a lovon, de ez csak merészségük jele. Ugye, milyen szép? Ki merne ennyi méltányosság és a tekintély súlyával alátámasztott pártfogás láttán féltékenységről beszélni?! Na már most: néhány fiatal, aki közben rájött, mi a közéleti haszna ennek a körmönfont stílusnak, úgy fog nyilatkozni az idős kartársról, hogy elévülhetetlenek az ő érdemei, s ezért bocsássuk meg neki — elévült írói szemléletét. A többség azonban másképp reagál a kétes támogatásra, egyszerűen felhorkan, és nem pazarol sok szót az idősek érdemeire, jóval többet arra, hogy az már a múlté. Úgy látszik, a fiatalságnak nincs még elég gyakorlata abban, *hogyan kell az érdeket eszmévé szublimálni.*

Így kezdődnek a dolgok általában. S aztán úgy folytatódnak, hogy a szerkesztő sorozatban adja vissza a fiatalok kéziratait. Merthogy „baj van a közérthetőséggel”, meg hogy „zavaros eszmeileg”, meg aztán „miféle menekülés ez a valóság elől?”. Még le is kötelezi olykor a visszautasított szerzőt azzal, hogy voltaképp őt védi, amikor nem adja le kéziratát, tessék hálásnak lenni, amiért megóvja kellemetlen következményektől. Ez a formula egy időben igen divatos volt; a jótevő szerkesztő egy anonim lekiismeretre háritotta a nemleges válasz miatti felelősséget és az azzal járó lelkifurdalást, a zsenge szerző pedig meghatódott ennyi jóságos gondoskodás láttán. Igaz, utóbb elcsodálkozott kissé, amikor a mentőakció után mégiscsak visszameredt reá neve és írásának címe valami gyűlésre (vagy más helyre) szánt jelentésben, az elrettentő példák lajstromán. Úgy látszik, csak az ólombetűtől óvták meg, a tanulmányos következményektől már nem. És sehogy sem értette az elvszerű eljárásban rejlő pedagógiai célzatot. Ilyenek ezek a fiatalok. Elvtelenek. Később aztán a szerkesztő is kénytelen engedni a nyomásnak, meg-megjelenteti írásait, s most már csak arra ügyel, nehogy az istenért agyonnépszerűsítse őket, mert azt bárki beláthatja, hogy nem jó elkapatni a fiatalokat. De amikor elhangzik egy felszólalásban az egyik lapról, hogy szívesen közöl akár tucatnyi fiatal is, de felfedezni egyet sem mer, azonnal kész a válasz egy takaros kis statisztika képében, kimutatván, hány darab ifjú hány darab írással nyert ott

bebocsáttatást az utóbbi évben. Lenyűgöző, mint egy ökol-csapás. És körülbelül ugyanannyira meggyőző. A fiatalok bevonása jellegzetesen minőségi művelet — egy statisztikai táblázat önigazoló mennyiségi adataitól lehet még gyenge minőségű. Mert a statisztikai táblázat egyetlen rovata sem beszél arról, kit gőgöltek le, kit fenyegettek meg, kinek mutattak ajtót. Aztán tudok olyanról is, amikor félhivatalosan felelősségre vontak egy egész korosztálynyi fiatal költőt, amiért — *horribile dictu!* — fenntartással merészelt tekinteni Iksz meg Ipszilon meg Zé mester irodalmi tevékenységére; tán csak nem azért, mert ezek a mesterek már-már állami méltóság számba menő nagyságok? A nagyságok közül ketten (tisztelet a harmadiknak) ezenközben észre sem vették, hogy írói méltóságuk forog kockán, és elfelejtettek tiltakozni az ellen, hogy bárki is velük riogassa fiatal kollégáikat.

Az ilyen és ehhez hasonló dolgok nyomán a fiatalok egyszer csak rájöttek: ők voltaképpen együvé tartoznak. Önvédelemben és önérvényesítésben. És összefogózkodtak. Ha nem megy az áttörés eredetiséggel, egyéniséggel és tehetséggel, úgy lépünk fel fiatalságunk jogán. Kétségtelen: a nemzedéki harcot a fiatalok robbantották ki. Mégse hinném, hogy ők okozták volna. Tekintély- és pozícióféltő idősök hajszolták bele őket. Azok, akik — ha megkérdik tőlük — szívre tett kézzel vallják, hogy „irodalmi életünk napsugaras feltételei” között a nemzedéki villongás — elvileg lehetetlen.

HARMADIK TÉTEL: KIK AZOK A NONKONFORMISTÁK?

(Allegro aperto)

Ha a maiakat nem a tegnapiak érdekvédelmi harca kényszerítette volna egységbe, azt hiszem, ők se lennének olyan kényesek közös fiatalságukra, de semmiképp se tekintenék korukat más korosztályokkal szemben egységtremtő kritériumnak. Mert például az, hogy egyes írók dohányoznak, mások meg utálják a füstöt, tudtommal sosem okozott ekkora ricsajt; ez csak a vonaton fontos kritérium, és semmi sem szól amellett, hogy az Írószövetség termeit ilyen alapon dohányzó és nem dohányzó fül-

kékre osszuk. Ha már irodalmi csoportosulásról van szó, minden azon múlik, mi a csoportképződés ismérve, mi az a másoktól elkülönítő, egymással viszont rokonító minőségi jegy, ami eléggé figyelemre méltó ahhoz, hogy tollforgatókat együvé tereljen. Az életkori együvé tartozás aligha. Hiszen egyívásúak lehetnek még nagyon is különfélék; annak a tulajdonságunknak, hogy huszonnégy esztendősek vagyunk, nincs sok köze az írói dolgok lényegéhez. A baráti kapcsolatok kialakulásához viszont annál több, s ezért az írók életkori közössége a legmegejtőbb látszat: együtt jártak iskolába, együtt rúgták a labdát, együtt érték őket az első csalódások irodalmi és egyéb szerelmeikben. Kamaskáprázatok kódén át könnyen összetéveszti az ember padlásszobája vendégeit szellemi univerzumával, és azt hiheti, hogy nemzedéktársaiból áll a világ. S ezt néhány indulatban fogat érvvel támasztja alá, aminek rendíthetlenségében a lelke mélyén maga sem hisz.

Az első érv erkölcsi természetű. Így szokták megfogalmazni: „Mi fiatalok nem alkuszunk.” Ellentétben az időssekkel, nyilván, akiket megtört az élet, akik behódolnak a kénytelenségnek, akik elveiket érdekeikhez igazítják, vagy ami annál is rosszabb, érdekeiket emelik elvi rangra.

S még csak azt sem mondhatja az ember, hogy ezeknek az ifjaknak nincs valamelyes igazuk. Hisz általában nem a hűszesztendősnak van két gyereke. Nagy család, anyagi felelősség, bonyolult kötelezettségek, társadalmi helyzet, különféle tisztségek — ezek az örömök megletebb korban hullnak az ember fejére, hogy csendes esti órákon elbeszélgesse a lelkiismeretével: mit adjon fel és mit őrizzen meg, mi az, amiért akár az aszkézis árát is ki kell fizetnie, s mi, amiért luxusáron sem szabad magát megfizettetnie. Igen, a „nell mezzo”-n túl gyűlnek fel a kötelezettségek meg a tapasztalatok, növekvő igények nyomában szaporodó kísértések és félelmek (ami egyre megy), s akkor kezdi el vitáját az érdek a lelkiismerettel: becsületről, barátságról, helytállásról, igazmondásról, szellem szolgálatáról, lehetőség és megvalósulás fájdalmas dialektikájáról. De hogy az érdek hogyan egyezkedik a lelkiismerettel, annak az eldöntésében három fiatal a Krokó-bár tere szán még nem alkot becsületbírárságot. Mert az egyik érdek a megélhetés krajcáros gondjai köré gyűl (s ez elég fáj-

dalmas), s a másik az Opel-Record köré (ami viszont nagyon siralmas). S aztán van az országos gondokat számláló, a modus vivendi feltételei körül keresendő érdek is, nép, nemzet, nemzetiség élhetőségének létfontosságú érdeke. S annak is szembe kell néznie olykor a lelkiismerettel. Ezt azonban hagyjuk most, mert a fiatalok állítólagos intranzigenciája a személyes érdekek dolgában jelenti be a nemzedéki nagylelkűséget. Látszatra az én érvelésem is az ő igazukat támasztja alá, ha már bevallottam, hogy a kénytelenség a korral jár, a kénytelenséggel pedig a gerinc hajlékonysága. Csakhogy a kénytelenségen túl van még valami egyéb is, ami nem függ életkortól, s amit *jellemnek* hívnak. Az én nemzedékem e tekintetben elég tarka. Ám ha visszagondolok magunkra, milyenek voltunk egyenként a pályánk kezdetén, kiderül: *nem tarkultunk valami sokat*. Itt-ott egy kis árnyalódás, de az idő inkább azt hozta ki mindenkiből, ami eredetileg benne volt. Így van ez a maiakkal is. Csak szemlélgetem egyik-másik életbe indulót, és az ismeretlen képességeknek adózó tisztelettel bámulom: milyen fürgén dicséri barátját a sajtóban, hogy cserébe az is kérje meg az ő barátját, telefonálna unokabátyjának, hogy az viszont szóljon egy jó szót a cikkíró érdekében azzal a háromszoba-összskomfortossal kapcsolatosan; csak csodálom némelyiket, honnan tudja hűsz esztendejével olyan pontosan, amit én és annyi nemzedéktársam máig sem tudunk megtanulni: milyenek a helyes fogalmazások egy szép-hasznos felszólalásban, mikor és mivé módosul a honoráriumtörvény, hol mérik a tanulmányutat.

A közelnézet torzító optikája miatt vélik a fiatalok a nonkonformizmusban, a független és szabad lélek méltóságában felfedezni nemzedéki kiváltságuk jegyét. De csak addig, amíg előbb-utóbb fel nem fedezik egyéb jegyekkel ékes kollégáikat nemzedéktársaik között: a helyezkedőket, sunyítókat, alkalmazkodókat, hízalgöket. S akkor kiderül, hogy karrieristák előállításáról a legfiatalabb nemzedék is gondoskodik. Mert ahhoz, hogy a pillangók sorának folytonossága meg ne szakadjon, folyamatos hernyóútánptólásra van szükség.

És nem csupán azért kár a fiatal nemzedék írói szépségét a nonkonformizmusban felmutatni, mert nem igaz.

Nem is praktikus. Aki ugyanis azt hirdeti, hogy a tisztesség fiatalkori tulajdonság, annak vállalnia kell a korai halált. Hacsak nem akarja majd öreg fejjel bizonygatni, hogy ő maga viszont természeti csoda, vagy esetleg beletörődni, hogy tőle kapott érvel, tehát tőle szerzett erkölcsi jogcímen léphessen fel ellene az eljövendő fiatal nemzedék, a tisztesség állítólagos mindenkori letéteményese.

Maradjunk hát abban, hogy ez a „mi fiatalok nem alkuszunk”, ez is csak annyira érvényes, mint minden hirtelensült általánosítás. Ismerek néhány fiatal író, aki csakugyan nem alkuszik. Mert meg nem alkuvo. S az ilyen nem fog alkudozni öreg íróként sem. Aztán ismerek jó néhány amolyant, aki szintén nem alkuszik. Mert... még nem kínáltak fel neki semmit. S az ilyen azonnal nekilát az alkunak, mihelyt megkapja az első ajánlatot. Mert ő már kamaszfejjel tudja, hogy az ösztönöket csak ösztön-díj ellenében érdemes munkába állítani.

Hiába, a lélek méltósága nem generációs monopólium. A legközelebb arról szeretnék beszélni, hogy a másik állítólagos csoportképző tulajdonság, a nemzedék korszerűsége szintén nem egyéb illúzió. A nemzedéki kérdés álprobléma — állítom tehát megnyugvással, holott köztudott, hogy izgága természetű vagyok. Ugyanúgy állítom, ahogyan irodalmunk harmonikus egységének hirdetői szokták állítani, holott köztudott, hogy ők viszont méltóságos nyugalom tekintélyek. S most mégis együtt hangoztatjuk, hogy a nemzedéki kérdés álprobléma. Igen ám, de én valami egyebet is fenntartok még, amiről ők többnyire szeretnek megfélekezni, azt nevezetesen, hogy minden álprobléma egy megoldatlan valóságosnak az álcája. Valahányszor a kapukon dörömbölő fiatalok csak áttéréssel juthatnak be, azonnal rájönnek, hogy csoportos nyomásra könnyebben lazulnak az eresztékek. Rendezzük úgy, hogy legyenek tárva a kapuk, lépjen be, aki odavaló. S akkor egyszeriben minden a helyére rázódik majd, mindenki oda, ahova korosztályra való tekintet nélkül tartozik. S amikor írói dolgok és íróemberek a helyükön vannak, akkor mindenki magyarázat nélkül is érti, hogy művészfajta be-sorolása terén az évjáratnak nincs akkora jelentősége, mint a fajborok osztályozásánál.

**NEGYEDIK TÉTEL:
KIK ÁLLNAK AZ ÚJ PARTJAINÁL?**

(Allegro ma non tropo)

A nemzedéki együvé tartozás döntő érve a közös írói látásmódra utal, amikor így fogalmaz: „Mi fiatalok modernnek vagyunk.” Tudom, hiába cáfolom tapasztalati alapon, összetettebb a kérdés, semhogy a tapasztalat érveit bárki is bizonyító erejűnek fogadhassa el. Érzem magam is, semmire sem jutok, ha azt mondom, hogy ismerek egy húszesztendős költőnőt, aki olyan szentimentálisan szerelmes, mint egy másodéves tanítóképzős a boldog békeidőkben, és az sem meggyőző, hogy egy másik ifjú szerző ájtatos hiszékenységet nagyanyám is megirigyelhette volna első áldozásakor. „Akkor majd kitessékeljük őket a generációból” — válaszolhatják a mai fiatalok. És ez ellen nem lehet kifogás: a nemzedék jellegzetes látásmódja eléggé huszadik századi ahhoz, hogy az ódiságot nyugodtan utasíthassa a patológiás kivételek sorába. De ezzel még nincs nyert ügye. A kirekesztés nem meghatározás. Egy szerves képződmény abban egységes, ami benne megnevezhető minőségi specifikum, nem pedig általában egy más minőségtől való különbözősége folytán, mert ha így lenne, a csuka rokona volna a pacsirtának azon az alapon, hogy egyikük sem emlős.

Fogadjam el: a fiatalok csakugyan modernnek. Hanem a fogalmazásból az ködlik elő, hogy hitük szerint e modernségben valamelyes egységes áramlatiságot értenek, aminek felségterülete elég bizonytalanul határolható ugyan körül, de annyi bizonyos, hogy az Új partjainál fekszik. Most már, ha meg tudják jelölni e partok mentén azt a tartományt, amelyet ők hódítottak meg, vagy legalább kizárólagos uralmuk alatt tartanak, akkor nincs egy szavam sem. Ha viszont más-más tartományokat laknak — ha mégoly frissen hódítottakat is —, s ráadásul ott is elkeveredve őslakókkal vagy más korosztálybeli bevándorlókkal, akkor felesleges egységről beszélni. Ilyen ez a modernség. Ha leszámítom belőle az álmodernséget meg a sznobságot, akkor is marad a fajtájából éppen elég ebben az ellentmondásoktól szaggatott korban. Meg sem kíséreltem itt a definícióját. Csak úgy szemmértékre: egyné-

mely huszadik századi jelenséget modernnek fogadok el, mert akként fogadja el a művelt köztudat. S ehhez a hanyagsághoz publicisztikai jegyzetben talán jogom van, ha Crocénak volt joga úgy definiálni esztétikai igénnyel a művészetet, hogy az pedig az, amit valamennyien ezen a néven tartunk számon.

Amennyire a fiatal elbeszélőket ismerem, az ő soraikban a hazaiakon kívül túlnyomórészt külföldi áramlatok hatnak. A költőknél nagyobb ugyan a szóródás, de kevesebb a világirodalmi hatás, fel sem sorolom őket, csak a közvetleneket: Kassák, Ion Barbu, Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti, Arghezi, Illyés Gyula, Weöres. De hát az elészámlált költői mintaképek jócskán eltérő alkatok, noha valamennyien huszadik századiak. S akkor az ő nyomaiakon járó fiatalok sem éppen egységesek huszadikszázadiségükben.

Kiderül, hogy a fiatalok valóban az Új partjainál telepedtek le, de más-más területeken. Legalább saját birtokukon? Aligha. Hiszen ott élnek velük együtt a fentebb felsoroltak is, akik e területeket birtokba vették. Azok pedig jóval túl vannak az emberélet útjának felén, egyesek közülük meg is haltak néhány évtizeddel ezelőtt. Közöttük és a modernség nevében rájuk hivatkozó fiatalok között esetenként két emberöltőnyi a különbség. S akkor hogy is vagyunk ezzel? Életkorról van-e itt szó, vagy pedig a szellem koráról? Ne áltassák magukat a húszévesek. Az eleven szellemek fiatalok maradnak hetvenévesen is. Egyrészt úgy, hogy megőrizhetik tegnapelőtti fiatalságukat, másrészt úgy, hogy idősen is le tudják győzni a mesterseges ósdiság tegnapi tüneteit.

S itt álljunk meg egy kissé.

Mihez képest is modernnek ezek a mai fiatalok?

A tegnaphoz képest feltétlenül. A tegnapelőtt viszont sok tekintetben modernebb hozzájuk képest. Minden alakulás kontinuum—diszkontinuum történése. Az irodalomé is. Az érlelő folytonosság itt: a hagyomány átvétele, az átörökítés folyamata. A folytonosság teremtő megszakítása viszont: az újdonság születése, az átlényegítés mozzanata. Csakhogy a holt elődöktől való függés latens folyamat: az öröklött tulajdonságok hallgatagon rejtőznek a génekben. Az eleven elődökkel szemben kivívott függet-

lenség szerénytelenebb: a köldökszinór elvágása tüntető felszabadulás. Ezért minden mai többnyire a tegnapi ellen szokott fellépni — a módosítás nem általában a múltnak ellenlábasa, csupán a közvetlen előzményé. A naturalisták azáltal voltak újszerűek, ahogyan a kései romantikát tagadták, az impresszionisták abban, ahogyan az akadémizmus ellen fordultak, a szimbolisták abban, ahogyan a hagyományos realizmust szidalmazták. Ilyesmiről van szó most is. Amikor a mai fiatalok együvé tartozást jelentenek be a korszerűség nevében, náluk is voltaképpen egy negatív mozzanat a döntő. Az elhatároló gesztus. Abban egységesek ők, *amit nem akarnak*. Abban korszerűek, hogy *nem vállalkoznak* valaminek a folytatására. Korszerűségük egyetlen egységes tünete, hogy valamennyien fenntartással élnek a „valóságábrázolás” szinte hűsz esztendőn át kanonizált formáival szemben, nem kell egyiküknek sem az a tegnapi holmi, amit „szocialista realizmusnak” nevezünk, s ami igaz valója szerint nem volt egyéb, mint a valóság megfosztása mindentől, ami valóságos, annak érdekében, hogy könnyebben mondódhassék ki a vélt igazság, az apologetikus tartalom, amelynek a sematikus formákra redukált élet tudvalevőleg nem mond ellent.

Irodalmunk alakulásának kellemetlen közelmúltja ebbe a látásmódba ágyazott mindenkit, aki vállalta a korszakot: azokat is, akik hittel készítették elő, de nem láthatták előre, mivé fajul, s azokat is, akik beleszülettek. A nemzedéki egységet valló fiatalok hajlamosak most már azt hinni, hogy a tegnapiak mind belerozdásodtak a sémába, a kisszerű realizmusba, a dogmákba, a kincstári optimizmusba, hiszen negyven és hatvan között kezd elmeszesedni az ember, és az elmúlás kihagyó ritmusában nem tarthat már lépést a lüktető idővel. De legyünk igazságosak, és járjunk a dolgok végére. Miért ne tarthatna lépést a korosodó ember a múltó idővel, amikor voltaképpen az általa modernizált idő lüktetéséről van szó, amikor ő az, aki szertetékozolt évtizedeivel, öregeése árán fiatalítja meg a kort a mai fiatalok számára?! A szellemnek nincsenek életkori tulajdonságai — rendelkezik talán annyi szabadsággal, amennyi ahhoz kell, hogy túllépjen a biológiai kor kötöttségein, és vállalja szerepét a történelmi korban. Magyarán: a dogmák és az ósdi konvenciók elleni fellépés

lehetősége nem a fiatalok vívmánya. Ajándékba kapták olyan írótól, akik többnyire az irodalmi derékhadhoz tartoznak, egynémelyike az idős nemzedékhez, akik elsől nyitottak tüzet a dogmákra és ősi konvenciókra, de akkor, amikor azok még kanonizált igazságnak számítottak, és a fellépés ellenük valamivel nagyobb kockázattal járt, mint ma a korszerűség nemzedéki kisajátítása.

Irodalmunk alakulásának ez a kellemetlen közelmúltja jeleskedett még a fentiekén kívül valami egyébben is, abban, hogy a gyanakvás homályába borította és feledésre ítélte tulajdon múltját (lásd „burzsoá maradványok”), például azt a népi fogantatású szociográfiai hagyományt, amelyre a mai igazán modern tényirodalom épül, valamint a mai formabontások őst is, a húszas évek avantgarde-törekvéseit. Annak szinte negyven esztendeje. Az akkoriak most hatvanévesek. A mai modern fiatalok most találkoznak tehát a tegnapelőtti modern fiatalokkal, akik ma már nem fiatalok, csak éppen — modernek. Akiknek meg kellett öregedniük ahhoz, hogy modernségük egyáltalán felderülhessen. Jó lesz ügyelni a kortünetek és az életkortünetek feltétlen egyezésének hangoztatásával: az irodalom filogenezise zavarba hozza olykor az írók ontogenezisést.

Arról próbáltam beszélni, hogy ez a „mi fiatalok modernek vagyunk”, ez nem egyéb illúzió. Mert:

1. a fiatalok közt is akadnak ósdiak,
2. a modern fiatalok sem egyformák modernségük jellegében,
3. e modernségek teremtői viszont nem fiatalok voltak,
4. a megújulásért egyes mai idősök vállalták a kockázatot,
5. akik maguk is megújulnak, vagy pedig éppenséggel a megújult idők derítik fel róluk, hogy már negyven esztendeje modernek voltak.

Ha mindez elégséges bizonyíték arra, hogy a korszerűség nem generációs kiváltság (ahogyan láttuk, a nonkonformizmus sem az), akkor volna egy javaslatom: megalkuvó és avult szemléletű fiatalok, rám ne számítsatok — nektek ajándékozom saját nemzedékem avult szellemű megalkuvóit; kedves nonkonformista és huszadik századi

fiatalok — kezet ide! Ha nem restellitek, hogy annyi nemzedéktársammal és annyi egészen idős íróval együtt lehetünk mi is meg nem alkuvók, akárcsak ti, mi meg éppenséggel örülünk, hogy ti sem vagytok kevésbé huszadik századiak, mint mi. S akkor annak a modern irodalomnak az útvesztőin is majd csak elboldogulunk együtt valahogy.

ÖTÖDIK TÉTEL: VALLOMÁS MAGAMRÓL ÉS EGY ÁLDOZATI NEMZEDÉKRŐL

(Majestuoso)

Legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám: a fiatalok.

Némi irigység is megbújhatik benne, mint mindenben, ami vonzódás. Talán tulajdon fiatalságomat kívánám vissza, ettől lenne? Nem. Annál már bölcsebb vagyok. Nem akarok én, ha lehetne sem akarnék ismét fiatalekként indulni. Megátalkodottan ragaszkodom magamhoz, ahhoz, aki vagyok, s aki nem lehetnék többé, ha most indulnék neki a világnak húszévesen. Úgy vállalom magam, ahogy egynémely csúf lány vállalja arcának karakterét, s nem cserélné el a fejét a Sophia Lorenével, pedig tudja, hogy az több sikert hozna. Idegen sikert. A más sikerét. A másnak rendelt sikeres sorsot, amit tisztességgel nem kívánhat el senkitől, még ha a sajátjától megcsömörlött, akkor sem. S azért lelke mélyén a jóságos tündérről álmodozik, aki megszépítené, de nem kölcsönként szépséggel, hanem csak úgy, hogy a meglévő szépüljön meg benne. Mert a tisztességtudó csúnyácska nem akar idegen tollakkal ékeskedni, saját elpuskázott lehetőségét javítaná meg csupán, saját jellegének szép változatát keresi.

Így vagyok én is eltelt éveimmel. Nem szeretném meg nem törtéنتté tenni őket, nem mondanám a jó tündérnek, hogy „be jó volna, ha húszéves lehetnék”, legfennebb megkérném, módolja meg itt-ott az eltelt negyvenötöt remélt lehetőségeim felé, ahogy Arisztotelészről tanultam a formát öltő anyagról, bontsa ki visszamenőleg anyagomból, ami nem tudott formává lényegülni. De a viláért sem akarnám előről kezdeni, vagyis kerülő úton újjal felcserélni — a máséval. Pedig az én életem sem tel-

jessedhetik be (vágyaim szerint) természetfölötti erők pártfogó közbenjárása nélkül; a „három kívánságod teljesül” nekem is játékomban, de úgy vagyok vele, mint a tengerész, aki előbb egy hordó rumot kért, aztán az óceánt változtatta rummá, s harmadik kívánságul — ha lehetne, még egy deci rumot. Nem kérek hát újonnan kezdődő életet a jó tündértől. Mint ahogy hiába kínálná a Hegel esztét, nem fogadnám el, noha sejtem, érne valamit a csere. S Rockefellerre sem válnék a vagyonaért, sem Sartre-rá a dicsőségért. Pedig itt sem járnék rosszul. Nem választanék az én hangos, tiszteletlen, vicces arcú kislányom helyett más gyereket, akármekkora is a tündér mintagyerek-kollekciója — nekem ez kell, ami van, az én Ágnes lányom. Hogy milyen korban szeretnék élni? Ebben. Mi akarnék lenni? Esztéta. Csak valamivel jobb. Hol akarnék élni? Itt. Ha volna rá mód. És... ha lehetne még egy deci rumot. Azt hiszem, végszükség esetén sem kérnék új szívet Barnard professzortól, megkárosítanának az idegen értékkel, más, hamis ütemet csempésznének belém, pedig tudom, nincs a szívnek semmi köze érzelmekhez, vágyakhoz, szenvedélyekhez, ahogy a slágerekben dalolják — csak egy szerv, mint a többi. Semmi szervemet ne cseréljék ki, azt sem, amely magától is cserélődik, hisz hétévenként cseréli sejtjeit. Még a sejtjeit váltó szívem se legyen idegen. Hát még örök sejtállományú agyam! Én nem mondhatok le tulajdon egyenes utamon és vargabetűimen kialakult látászögemről, saját kudarcaiban edzett szép keserűségemről, történelmi emlékezetemről. Ragaszkodom lelkem rétegeihez. Megátalkodottan ragaszkodom önmagammal való azonosságomhoz.

Hanem legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám mégis: a fiatalok.

Talán valami ravasz, tudat alatti élni vágyásról volna szó, amit csak magam áltatásáért nevezek nosztalgiának? Hogy biztosítsam magam? Dehogyan akarom én kipótolni a fiatalokban, ami nekik a múltból hiányzik, azt csak mondom, voltaképpen tulajdon jövőmet akarom meghosszabbítani általuk. Ha így lenne (ha csak az ifjúság élménye kellene, de a bolondság kockázata nélkül), arra kértem volna a jó tündért: „Be jó volna, ha húszéves lehetnék, de — a mai eszemmel.” Soha ilyesmire nem gondoltam.

Csalásra. Hogyan is képzelik ezt egyesek?! Hogy szüntessük meg a már beteljesedett szükségszerűséget, de a vívmányát, azt orozzuk el, hogy apasszuk el a megélt életet, de tanulságát csempésszük át a fejünkbe? Mint aki megöli fukar és gonosz nagybácsiját, hogy örökölhessen, s utána úgy tesz, mintha igazságszolgáltatás révén szerezte volna vagyonát! Mint aki kerítő útján jut nőhöz, s aztán megjátssza a hősszerelmest! És egyáltalán, szabad a jó tündért arra kérni, hogy fossa ki a sorsot?! Nem. Nem szeretem én ezt a tözsdeügynök-logikát, ezt a ravaszkodást az újrakezdéssel és a mai fejjel. Mit kezdenék negyvenöt éves tapasztalatokon érlelt ésszel húszesztendős élmények között? Múltam tudatával kinná válna megfiatalított jelenem és fikcióvá meghosszabbított jövőm. Megörzödhettek és megújulhatok, de csak a magam módján.

És mégis, legszívósabb és legfájdóbb nosztalgiám: a fiatalok.

És most már biztos, hogy nem a hozzájuk tartozás kívánása miatt. Inkább amiatt, hogy sosem tartozhatok hozzájuk egészen. Hisz éppen ez a nosztalgia: vágy az elérhetetlen után. A megvalósítható vágy megszűnik, önmagát emészti fel azzal, hogy kielégül. Csak a megfejthetetlen titok szül múlthatatlan vonzódást. Nemzedéktársaim iránt nem érzek ilyet, nincs előttem történelmi titkuk. Rejtély, persze hogy rejtély bármelyikük, generációs titok azonban nem szorult beléje, a kor rétegeit nem kell lefejtennem lelkéről, tudom, hogyan rakódtak rá. Jelen voltam. De kínzóan ismeretlen: korok egymásra türemlése egy más korszellem nyomása alatt vagy vulkánkitörés után, korok rétegződése egy más nemzedék lelkén. Emberek, akik ugyanazt a szép értelmetlenséget művelik, amit én, csak éppen máshol metszette életük az öröklétet. Csupán huszonöt évvel utánam. De nem is azzal a néhány tízezer évvel van baj, amely előttünk volt. Abban meg egyezünk. Az nekem is, nekik is történelem, vagy előtörténet — egyre megy: régmúlt. Az a két és fél évtized töri meg közöttünk az időt, amely nekem személyes múlt, nekik régmúlt. S itt a nosztalgiám forrása: megérteni, behatolni, felfejteni, rájönni, hogyan rétegződött az a kollektív lélek, amelyet az élmények egymásra türemléséből

huszonöt évvel utánam kezdett építeni egy későbbi világ életérzése.

Együvé tartozunk, ez csak természetes, hiszen azonos jelenben élünk, mégis a múltak téerein értjük egymást, abban, ami mindannyiunknak már történelem; a catalaunumi csatát, azt értjük egyformán, és Mária Terézia viselt dolgait, s ha arról van szó, hogyan építették Ramszeszék a Kheopsz-piramist, miért kellett Ovidiusnak száműzetésben meghalnia, s miért volt Assisi Szent Ferencnek a dúvad is „farkas testvér”, abban sincs köztünk nézeteltérés, egyformán tudjuk, mi volt az inkvizíció és mi volt a felvilágosodás, egyetértünk Kleopátrában, a delizsánszban, Jeanne d'Arcban és a bel cantóban. Holott, ha maiak vagyunk, mégis a szembejövő kislány, az elsuhanó autó, [...] és a beat zene természetében kellene inkább egyetértenünk. Így volna logikus. Mégsem. Negyed évszázad korkülönbség! Boldogabb korokban nem is olyan végzetes különbség, olyankor nyolcvan év is eltelhetik egy-egy lerakódás és egy-egy kérgesedés között a lelkekben. Ki tehet róla, ha ez a bennünket elválasztó fatális két és fél évtized két világ mezsgyéjén tomboló világháborúk, tudományos, technikai és egyéb baljós forradalmak kora volt!

Amikor én az atombombát gyártottam, ők még nem éltek. S egy apokaliptikus robbanás hangjára születtek: épp felrobbantottam Hirosima fölött. S most már hiába élünk együtt az atomkorban, az én ártatlan-ártalmas kezem készítette, ők készen kapták, és teljesen ártatlanul; másképp értik az atomot és másképp az én kezemet is. Aztán értesültek róla, hogy volt Auschwitz és voltak (s vannak) más haláltáborok. Az én Auschwitzom, az én haláltáboraim. Ahová pedig én senkit sem vittem, s ahova engem sem vittek — és mégis. Enyéme, mert harcoltam ellenük a magam módján. És kétszeresen enyéme, mert — eredménytelenül. Aztán hallottak az egyre éleződő osztályharcról, az erősebb hegemoniájáról (a szabadság nevében), a szellem megnyomorításáról, a legmélyesegesebb demokráciáról és a koncepciós perekéről. Mind, mind az enyém. Enyém annak a költőnek a módján, aki így írt: „Halálunkig vívni a lehetetlent, jóvátenni a jóvátéhetetlent.” Igen. Közénk ékelődött ez a huszonöt év, amelynek során

én romokat emeltem, s amelynek végén ők romokon születtek. (Romokat nem csupán rombolás útján lehet előállítani, vannak olyanok is, melyek már annak épülnek: Lásd: Babel-tornya.) Érzem, a modern Babel-tornyt, ezt nem bocsátják meg nekem. Nem is kérem őket reá. Nehogy azt higgyék, hogy nosztalgiám a bűnbocsánatkérés amolyan esztétikusabb formája. De bánt, ezt be kell valanom, noha értem is; bánt, hogy miután Móricz Zsigmondról olyan jól talált a szó, bizalmatlanul villan a szemük, ha a Korunk—Helikon kapcsolatra terelődik a beszéd, vagy arra, hogy mit akarok én a mai irodalomtól — és belesajdulok, hogy miután olyan jól értették együtt 1848-at, alig értik az én 1944. augusztus végi diadalomat, és azt se, mit sirattam el az idén, 1968 augusztusának végén. S talán nem is hiszik. Mert ők másképp látják. A történelmi távlat optikájával látják az én örömet, kínomat a huszonöt évvel később jöttek perspektívájából. Az a huszonöt év! Be közénk ékelődött! Két és fél évtizedem, szép szerencsétlenségem, eleven életem! Nekik? Két és fél évtizednyi, szóból és könyvből tanult történelem. Szereetre méltó távoli kortárs vagyok: korkülönbségünk történelmi múlttá avat. És gyanakvásra érdemesült közeli kortárs: az én konzekvenciáimba születtek bele. Úgy is pillantanak rám néha, hitetlenül, mint a hazajáró lélekre: történelem és mégis jelenvaló. Én vagyok nekik a felelőségre vonható történelem.

Ettől van az, hogy legszívósabb és legfájóbb nosztalgiám: a fiatalok.

A minden nosztalgiában rejlő taszítóerőtől. A távolságtól. Amit ők hirdetnek, én csak — megállapítom. Ők hirdetik, és azt kérdezik tőlem és annyi más nemzedéktársamtól — egy áldozati nemzedék sorstársaitól —, mit ágálunk, hát nem látjuk, mit testáltunk rájuk, hát nem kiderült, mit tudunk, mitől ez a nagy futkorászás a remény után?! Ha számítás rejlik mögötte, akkor ma sem vagyunk jobbak. Ha önzetlen és őszinte, akkor ma sem vagyunk okosabbak. Hagyjuk hát abba! Lám, ők már illúziótlanul nőttek fel, tudják, milyen fekvésben zajlik az élet; józan és megértő szemmel néznek szét maguk körül, higgadt és jóindulatú értelemmel gondolják végig az életet, a műértő nyugalmával járnak-kelnek a romos világ-

ban s veszik szemügyre az irodalom anyagát: így születik meg a Mű!

Joguk van hozzá — tudom. Érzem is, igazságtalan vagyok, ha kétségebe vonom, a méltányosság szikrája is hiányzik belőlem, hiszen bizonytalan, melyikünknek van igaza, de biztos, hogy van nekik is legalább annyira igazuk, mint nekem. És mégis felfohászodik belőlem méltánytalanul és igazságtalanul:

— Eredjetez innen, gyerekek! Ezek az én romjaim. Ne járkáljatok a töviben hideg fejjel — rám léptek! az én omladékok közé szorult béna karomra! —, ne tallózatok a romok között illúziótlanul, hogy témát leljetez a repedéseiben. Kit vonszoltok napfényre alóla, kit szedtez ki a mélyeiből életanyagul magatoknak? Engem. Gyerekek, kedves gyerekek! Ne ássátok ki az én roncsolt szívemet rideg bonckésezez alá anatómiai leckéül! Ne elemezétez megkínzotz lelkiismeretemet erkölcsi dilemmák példázására! Épp az én megzavart lelkem kell nektez józan lélektani stúdiumnak?! Merthogy ti már büntelenül fogantatok, és illúziótlanul születetez. Hát aztán? Olyan biztos, hogy így szólal meg a kimondásra váró igazság? Hátha ez a szenvedés a roncsolt tudó sípoló hangján szól megrázóan? Hátha ennek az igazságnak mélyebb értelme csak a dilemmákba belegöröcsölödötz agy járatain derül fel? Hátha ebben a percben béna karok tehetetlen moccanásvágya hirdeti az ítéletez? S hátha így születik meg a Mű?!

Ti már büntelenül születetez, és illúziótlanul nőttez fel?! Könnyü nektez. Az én büneimen okulva — illúziótlanul. Ti már nem ugortok be semminez? Látjátok — én még mindig beugrom. Szívárvány után kapkodok, és becsap minden délibáb, pusztába kiáltok, s várom a választ, és — Ana Blandianával együtt, aki a minap írt erről — megátalkodottan várom a hosszan tartó középkorok után a pillanatokra felfénylő reneszánszokat. Még mindig beugrok. Nemhogy a mai eszemmel akarnék fiatalabb lenni, de nincs mai eszem. Tulajdon múltamból se tanulok. Olyan vagyok, mint a korlátolt és fantáziátlan tengerész, aki csak azt tudja kérni a jó tündértől, amihez az ő tengerere hozzászoktatta.

Itt hajókázok veritékből és vérből és könnyből dagadt óceánomon. Az emberiségé növesztette ekkorára. De becsöppent valami a magaméból is. És lesem, jön-e a jó tündér, és kiáltok érte, hogy ostobán arra kérjem, változtassa nekünk rummá. És harmadik kívánságul... ha lehetne, még egy deci rumot. Ti pedig ott álltok a partján, higgadt és jóindulatú pillantással szemléltek. Kicsit felelősségre vonóan is, mert tudjátok a ti nagy józanságotokban, hogy beléejtett csepp veritékem, vérem és könnyem elkeveredik benne azzal, amit én ontottam. Ti nem ejtetetek és nem ontottatok. Megóvott benneteket huszonöt évnyi nemléteket. Annyi közöttünk a távolság, amennyi elválasztja megmásíthatatlan múltamat a ti büntelen születésektől.

Ezen, végül is ezen a távolságon lebeg szívós és fájdalmas nosztalgiám irántatok. Megszüntetni nem tudom. Nem is akarom. Őrzöm hát, kárvallottan is őrzöm és ápolom a távolságot, ez táplálja fájdalommal múlhatatlan nosztalgiámat.

PARABOLÁK

1. PLATÓN ÉS DIONYSIOS PÁRBESZÉDE

Üzenetet kapott Platón Dionysiostól a syrakusai tyrannosztól, hogy jöjjön el. Elment. Dionysios nyájasan fogadta. Már jó előre elhatározta, hogy egyenrangú félként kezeli majd Platónt, mert épp szüksége volt reá. Élete múltott rajta. Legalábbis így gondolta ő. Szorultságában hajlott rá, hogy megbecsülje, és ahogy az már ilyenkor lenni szokott, hogy túlbecsülje Platón tekintélyének hatékonyágát az ő hatalmi dolgaiban.

— Üdvözöllek, Platón — köszöntötte. — Ne haragudj, hogy megidéztelek.

— Nem idéztél meg — így Platón —, csak egy idézőt küldtél.

— Egyre megy — mondta Dionysios, akinek sosem volt valami fejlett érzéke az árnyalatok iránt. — Köszönöm, hogy megjelentél.

— Még csak meg se jelentem.

— Hogyhogy? — álmélkodott Dionysios. — Ha jól látom, jelen vagy.

— Tudod — így Platón —, az én fogalmaim szerint a jelenés más alkalmakhoz kötött. Maradjunk abban, hogy eljöttem. Itt vagyok. Számodra ez is elég.

— Elég — válaszolta Dionysios, aki nem akart kötődni, mert épp szüksége volt Platónra, s ilyenkor azt nézte, ami összeköt, nem azt, ami elválaszt. És különben se nagyon értette a dolgot. — Na, szóval, ha itt vagy, Isten hozott. Azért hívtattál el, hogy állást foglalj. Foglalj kérélek helyet.

Platón helyet foglalt és azon nyomban állást is:

— Tisztázzuk a fogalmakat. Ez alkalommal nem hívtam el. Csak éppen elfogadtam egy meghívást.

Dionysios azt hitte, hogy gúnyolódna vele. S noha nem akarta kiélezni a dolgot (mert épp szüksége volt rá), ezt mégse hagyhatta szó nélkül.

— Elhívás vagy meghívás az ugyanaz. A jelenés és a jelenlét nemkülönb. És nem látok semmi különbséget az idéző és a megidézés között sem.

— Te nem, de látod, az én fogalmaim...

— Hagyjuk a szofisztikát. Örülök, hogy látlak. Kávét? Konyakot?

Itta hát Platón a kávét meg a konyakot, és várta Dionysios szavát.

— A hivatásod ügyében hívtalak.

— No, végre — örvendezett Platón —, most már megérted talán az én fogalmaimat. Azt magad is beláthatod, hogy hivatás ügyében nem hívathatsz te. Ott az elhivatottságé a szó. Te viszont meghívtál hivatali ügyben a hivatalba. Ez egészen más.

— Rendben van. Nem kicsinyeskedem. Térjünk a tárgyra. — De ekkor már nagyon ideges volt Dionysios. — Szükségem volna egy nyilatkozatra.

— A legnagyobb örömmel.

Dionysios fellélegzett. A sok akadékoskodás után nem remélte, hogy ilyen simán fog menni.

— Annál is inkább — tette hozzá —, mert te egy idő óta egyáltalán nem nyilatkoztál meg.

— Most se fogok megnyilatkozni. Adok egy nyilatkozatot.

Ekkor azonban Dionysios nem szólt egy szót sem. Kitérő taktikai érzékkel rendelkezett, és tudta, hogy most nem kell elkomplikálni a dolgokat. Neki egy állásfoglalásra van szüksége, azt megkapja, nevezze Platón, aminek akarja, úzze az eszét kedve szerint. És eléje tette a szöveget. Platón figyelmesen végigolvasta, majd szelíd mosollyal tolta félre.

— Ezt nem vállalhatom.

— Hogyhogy nem? Egy ízben, néhány évvel ezelőtt, már vállaltál ilyen.

— Az semmiség volt. Csak egy nyilatkozat. Ez itt főbenjáró. Ez már kinyilatkozás lenne.

— Mit akadsz fenn ostoba főneveken?

— Nem vállalom az ideirt főneveket.

— Mi rossz van bennük? Megtagadod talán, hogy szolgál az ügyet?

— Hogy tagadnám meg!? Azt teszem, mióta csak élek. Szolgállok egy ügyet.

— Nahát akkor ...

— Csakhogy ez kiszolgálás volna.

— Kérlek szépen, ne lovagolj semmiségeken. Hogy ki, vagy nem ki! Ez is szolgálat, az is szolgálat.

— Szó sincs róla. A kiszolgálás csak szolgaság.

Az ilyen célzásokat nagyon nem szerette Dionysios. El is vesztette taktikai érzékét, és ráripakodott.

— Mit játszod a magad urát!? Az én kegyeimből élsz!

— Az emberiség kegyelméből.

— Nem igaz. Belőlem. És nem is élsz rosszul. Le vagy kötelezve.

— Sajnálom. El vagyok kötelezve.

— Másvalakinek?

— A szabadságnak.

— Hagyjuk ezeket a szabadosságokat!

— Nocsak. Mihelyst szabadságról van szó, milyen éber leszel a nyelvi árnyalatokra!

— Ne veszekedjünk — fogta kérlelőre Dionysios. — Figyelj, kérlek, az okos szóra.

— Csak neked okos az a szó. Az én okomra nem talál.

— Hátha meggyőzlek mégis.

— Nem győzöd te azt.

— Figyelmeztetek, vannak más meggyőző eszközeim is!

— Azokkal legfennebb legyőzhetsz.

— Miket beszélsz! Lehetetlenség, hogy ne értsük meg egymást. Egy nyelvet beszélünk.

— Más a grammatikánk.

— Ugyanazok a szavaink...

— Csak a szótöveink. A képzők különböznek.

— Ugyanazok az igéink...

— Csak hiszed. A tieiddel csupán ragozni lehet.

— Hát a tieiddel?

— Azokkal igézni.

— Eredj már, nem vagy te sámán vagy varázsló. Elmúltak azok az idők. Te is csak ragozod az igét.

— A te birodalmaidban. A magaméban: hirdetem. Más ige az.

— Mégis... ugyanúgy hívják őket...

— Mert valamikor egyek voltak. Amikor az igék csak igézésre voltak jók. Amikor cselekedet is csak egyféle volt: a természet kicselezése. A társadalom aztán megosz-

totta az emberiség igéit. És rád bízta az egyiket, hogy ragozd. A másikat reám, hogy — hirdessem!

Dionysios ekkor megértette a dolgot — persze a maga módján: ellenálló közegbe ütközött, nem sikerült a kísérlet. Platón is a maga módján töprengett: vajon meddig sikerül még ellenállni a kísértésnek? Ott ültek hát egymással szemben, és hallgattak. Dionysios magányosan az ő nagy rabságában, és haragudott a ragokra, igekötőkre, képzőkre, ezekre a szörnyű képződmény-teremtőkre, amiért elválasztják áhított szövetségésétől, aki meg tudná menteni. S magányosan ült Platón is az ő nagy szabadságában, és szomorúan gondolt a közös szótövekre, szógyökökre, ezekre a szörnyű gyökerekre, amelyek örök elenségéhez kötik.

Dionysios végül is elszánta magát; most még nem folyamodik a végső eszközökhöz, egyelőre elég, ha kidobja Platónt. Takarodjék! Kegyesztesz!

Platón pedig felkelt, és kegyelemmel távozott.

2. A GARNIZON KÖLTŐJE

Hej, micsoda idők! Hogy egy garnizon rettegésben tarthassa a kisvárost! Mert hiába az erkélyablakok mögül leselkedő hölgyek öröme, ha egyidejűleg nekem keserűségem. S a hozzám hasonló családapáknak mind. A jó polgár nem mer manapság délben végighaladni a főutcán hajadon leánya vagy hitvese társaságában, biztos, hogy provokálni fogja a korzózó huszárfőhadnagy. S akkor szóváltásra kerül a sor, amiből — ha az illető arra érdemes — biztos párbaj lesz, s ha arra sem érdemes, egyszerűen csak egyoldalú pofozkodás. Vagy pedig jöhet a szégyenletes visszavonulás sűrű bocsánatkérések közepette, mert amióta világ a világ, mindig annak kell a végén bocsánatot kérni, akit megsértettek. S akkor már jobb, ha egyáltalában meg se jelenek az utcán, de még a vándor-trupp előadását sem nézem meg; nemcsak én, a többiek is így vannak vele, ha történetesen lókupec vagy tisztos üzletember (ilyenekből áll a polgárság, aki hovatovább nemzetalkotó tényező), ülhet otthon, és vetheti a szemrehányó pillantásokat az ő hajadon leányára, aki a fess hu-

száztisztekről áradozik. Aki pedig notabilitás, legfennebb addig sündörög, amíg az ezredes úr védőszárnyai alatt megjelenhetik a kaszinóban.

Nem mintha a tisztos polgár feltétlenül gyáva lenne vagy szolgálalelkű, dehogyis, csakhogy éppen azért válhattott tisztos polgárrá — magamról tudom —, mert realista, és fel tudja mérni az erőviszonyokat. Kivel áll ő szemben? És kitől számíthat védelemre? Sovány vigasz nekem a tudat, hogy az én két dolgos kezem a nemzet létalapja, meg az is, hogy a mellényzsebemből ki tudnám fizetni azt az ingyenélő taknyost. Attól még maradok a pofonnal vagy a párbajjal, ahol nem lesz előzőleg gentleman agreement, s én aligha vehetem fel a versenyt egy hivatásos krakélerrel kardban vagy pisztolyban, s az ember ugye nem adja szívesen a fülét; vagy ha esetleg kiállhatok, még nagyobb baj, egy levágott főhadnagyfül többbe kerülhet nekem a sajátomnál. Mert én üzletember vagyok, és ismerem a társadalmi viszonyokat, nem úgy, mint hajadon lányom, az a liba.

Így van ez, a tisztos polgár legfennebb iparkamarai tagságát mutathatja fel, ha kikezdenek vele, ezzel bizonyítja, hogy az ő munkájából él a nemzet. Csakhogy a főhadnagy a rangját mutatja fel, grófságát, nevét, címeit, őseit. És ezredesét. Akinek szintén van rangja, neve, bárósága, címere, s akinek ebben az afférban a híres ezred tekintélyét kell megvédenie, nem pedig egy koszos iparos ügynevezett megsértett becsületét, mert ő nem veszi azt számításba, hogy olyan országban él, ahol már a tankönyvek is kezdik írni, hogy mi vagyunk a társadalom pillére. Nohát világos, hogy hiába is fordulnék hozzá jogvédelemért, bölcsen tudom, hogy itt csak én húzhatom a rövidebbet. S még legjobb a formális jogorvoslás, amikor az ezredes úr barátián megdorgálja az ő Feri öccsét, amiért már megint csintalankodott, s legfennebb még keményen reászól, hogy „főhadnagy úr!” Amire a főhadnagy úr, mármint az ő Feri öccse, kihúzza magát, engedélyt kér a távozásra, és távozik is, hogy folytassa a csintalankodást. Én pedig maradok azzal, hogy az én munkámból él a nemzet.

Ám azért ne panaszkodjak, talán mégsem oly sanyarúak ezek az idők, legalábbis a múltban nem voltak, s én

sem voltam teljesen kiszolgáltatott. Volt nekünk egy hatalmas támaszunk: az irodalom. Attól számíthattunk mi védelemre; Adytól és Barta Lajostól, Móricz Zsigától és Bródy Sándortól. S ha utánagondolok, rájöhettek, a dolog nyitja roppant egyszerű: az írónak ugyanis szintén nincs grófsága, bárósága, címere, címe, kitüntetése. És ezredese sincs. Csak neve van neki: Petőfi Sándor. És rangja: költő. És persze őse is. Az iskolában úgy tanultam, hogy azt úgy hívják: irodalomtörténet. Csakhogy ez az ős szintén címerek híján neves és rangos, és azzal a meghagyással él, hogy utóda se ragasszon a neve mellé semmit. Még a rangját se. Noha azt nem hivatali számlétrán szerezte. Már csak büszkeségből se. Mert neki csupaszon szép a neve. Így: Petőfi Sándor. Úgy emlékszem, Kosztolányi említette valahol, mit szólnának egy ilyen sértő névjegyhez: Petőfi Sándor — költő. Igaz is, aki ad magára valamit, tudja, ha már oda kell írni, akkor úgy is megette az egésztest a fene. A hírnév azonban, az a nagy hírnév, ami a pusztánévnek már rangjelzést ad, mégiscsak ritkaság. A büszkeség pedig valamelyest magánügy. Ezért gondolom, hogy az öröklött címer-undor az írónál a lélek mélyebb rétegeiből fakad fel. Az irántam való elkötelezettség rétegeiből. Az emberiség ugyanis többnyire szintén címerek híján szükölködő emberekből áll, akiknek se grófságuk, se neves őseik, se ezredesük, s akiket amióta világ a világ, mindig sért az élet, és mindig arra kényszerít, hogy a végén ők kérjék a bocsánatot. Most már úgy gondolom, azért van az író a világon, hogy felismerjem benne jobbik feletem, azt, aki nem kér bocsánatot, de igazságot szolgáltat magának, és elégtételt vesz az elszenvedett sérelemért.

De kérdem én, mit tehetek, ha az utóbbi időben annyi furcsa dologgal találkozom? Írókkal, akik az ezredes úr társaságában mutatkoznak, és odaadóan röhögnek az ostoba anekdotáin, amiken egy jobb polgár nem nevetne, pedig róla azt szokták mondani, hogy törleszkeskedő. S költőkkel is találkozom, akik a Feri gróf édesatyjához hivataltalosan a birtokra vadászatra. Most már tessék megmondani, kiben ismerje fel jobbik énjét a megsértett polgár, ha egy szép napon maga az író válik huszár főhadnaggyá?! Hogy fordulhatnék én jogorvoslásért ahhoz a szellemhez, akinek a névjegyén ez áll: Iksz császári és királyi udvari

író, belső titkos tanácsos?! Istenem, a titkos tanácsadás mégiscsak a mások dolga, és aki ilyesmibe ártja magát, abban én többé nem bízhatok. Vagy tessék nézni egy ilyen névjegyet: Ipszilon, a garnizon érdemes költője, kétszeres Haynau-díjas, a Műalkotás-érdemrend első rendfokozatának tulajdonosa, a ceruzákkal és rádiókkal. Ez bizony gyanús dolog. Az olyan költő, akinek a garnizon ismerte el érdemeit. Nem lehetnek azok olyan érdemek, amelyek érdemessé tennék az én megbecsülésemre. Valószínűleg inkább a rádiókkal szerezte őket, semmint a ceruzákkal.

No, ha így vannak a dolgok, akkor én már inkább eszem, iszom, nevelem lányomat, azt az ostoba libát, legyen belőle jó háziasszony, zongorázzon ügyesen, horgoljon, hímezzen szépen, beszéljen valamicskét németül, kapjon magának jó férjet, neveljen fel szépen két gyermeket. Én meg majd gondoskodom róla, hogy azokból ne váljon utánpótlás, megpofozni való a huszárfőhadnagy számára. Mert én addig is gyarapítom vagyonomat és tekintélyemet, hogyha már a császári és királyi író, a kitüntetett, a címekkel ellátott, a báróságra vágyó, nem számolhatja fel nekem elvben és általában a pofont szellemi síkon és az erkölcs nevében, legyen annyi erőm, hogy legalább viszszapofozhassak. Persze jobb volna, ha elvben lehetne megoldani az ügyet, ha a pofont mint erkölcsi intézményt lehetne megszüntetni, de ha nem, hát nem. Magára vessen a szellem, ha tovább zajlik a főhadnagyok garázdálkodása és önvédelemből a kölcsönös pofozkodás.

Gondolom, ezért nem jó, amikor az író főhadnagyokhoz illő címek, rangok és kitüntetések után futkároz. Hát még akkor mi lehet, amikor maga az ezredes úr talál ki a számára új és reaszabott neveket, kitüntetések, s személyesen adományozza oda neki. Milyen merényletre készülhetnek ilyenkor a garnizon tisztjei a tisztos polgárok ellen?

3. EGY KISIPAROSSÁ VEDLETT CÉHLEGÉNY KLAPANCIÁI

Furcsa céhben cseperedtem csizmadialegénnyé. Én úgy vélekedek, több ilyen céh nem is volt. Híjával volt az mindennek, ami a nemes testületet jelessé teheti. A szép

munka, a remekmű áhítata, amitől ma ebben a manufak-túrás világban vágyakozással emlékeznek vissza reá, ott nem volt ismeretes. Szikkadt lelkű mester keze alatt ne-velkedtem, puritán város szikkadt lelkű népe kérte tőlünk a lábbelit; se egy finomabb borjú-, vagy kivált szattyán-bőr csizma, se egy mívesebb kidolgozású hímes vagy ékes topánka. Csak kényelmes legyen, meleg és tartós. Ennyi. Az egy latin mondatot, amit tudok, azt is innen tudom: Cui prodest? Kinek használ? Ezt kérdezte váltig meste-rünk, ha valamelyik legényt bíbelődősebb munkán kapta. De úgy is volt — a mi városunk népének az nem hasz-nált. Máig is restellem mesterművemet. Mert annak hitták nálunk is. Amivel tisztesebb céhben szabadulnak fel a le-gények, az nálunk csak otromba pár csizma volt. Mester-mű — afféle csizmadia doktori munka, ami nevét is on-nan kapta, hogy abba még a leghitványabb legény is mes-terré akarta jeleskedni magát, s beléadta kezének minden ügyességét, lelkének minden áhítatát —, be megcsúfoltak téged a mi céhünkben!

De mire felszabadultam s vándorútra keltem, nem szü-kölködtem bizodalom híján: a mesterség fogásait ismerem, a szépség már az én dolgom, abban mesterem nem akadá-lyozhat, ha egyszer kívülre kerültem a város falain. S úgy is lett. Szorgosan dolgoztam, ihlettel is, s nem telt belé sok, megismert a vásár, s dicsérték a kezem munkáját. Hanem akkor jött a baj. Szűk lett nekem az én új váro-som határa, szerettem volna, ha más városok is megismer-nék, mit tudok, s eltanulnám jó magam messzi földek csizmadiáitól, amit még nem tudok. De hogy jusson át a szegény mester vására határain? Vámok, illetmények, ha csak egy lépést is tett az ember. S akkor én elkezdtem szónokolni a vámhatárok ellen, panaszlevelet meg minden egyebet küldtem az elüljáróhoz. Összefogtak ellenem ak-kor azok a mesterek, akik csak addig mesterek, amíg nem lát mást a nép, csak az ő tákolmányukat. S egy szép na-pon rám sütötték, hogy megsértettem a testület szabá-lyait. Attól számítva jó néhány esztendőn át csak titok-ban talpaltam, fődoztam (fusiztam, ahogy ma mondanák — mit csináljon, aki már nem tagja a céhnek?), s főleg gyönyörű szép csizmákról álmodoztam. Ezt rosszul tettem, össze is üthettem volna annyi idő alatt, amíg ábrándoz-

tam, egy s más szebb holmit, de hát értsék meg, felebarátaim, nagy és erős lélek kell ám ahhoz, hogy megrendelő nélkül készítsen az ember lábbelit, szabad piac pedig akkor még nem volt, hisz épp azért étettek velem annyi esztendőig keserű kenyeret, mert annak voltam szószólója időnek előtte, hogy legyen.

Aztán meglett az is. Segítségemre jöttek a manufaktúrák — jaj, bár ne jöttek volna. De hát mégis azoknak kellett igazából, hogy ne legyen vám meg illetmény meg védett terület, s akadjon hely, hol eladni a sok csizmát és topánt, mert azok aztán egymás keze alá dolgoztak, s készítettek is belőle egyetlen áldott nap alatt oly sokat, hogy én két hónapon át se annyit. De olyan is volt az. Szomorúság rája nézni is, nem húztam volna abból a lábamra egyet sem. Pedig addigra már likas volt a csizmám. No, hát csak ők vitték végbe, amit én akartam, a céheknek bealkonyult, s lett szabad vándorlás a vásárok között. Jaj, be megörvendtem az elején. Ott egye meg a fene a megsértett céhtestületet, mégiscsak az én igazamat hozta az idő. Ismét dolgozhatok szívem szerint, nekiláthatok újfent a tisztességes csizmadiamunkának. Felbuzdultam rajta, ha már megjött, amiért annyit nyomorogtam — az áruk szabad forgalma (ilyen nevet adtak neki), s akkor estem én a fellegekből a földre. Kitudódott: amit én készítetek, az én árum olyan, hogy nem bírja a szabad versenyt — a konkurrenciát (mert így hívják azt most, amikor az egyik mester elüti a kenyértől a másikat). Hát ezért ettem én annyi keserű kenyeret, hogy most még keserűbbet etessen velem az igazam. Jobb volt már akkor megrendelésre dolgozni a várúrnak és a városbelieknek.

Hanem mondjam el szép sorjában, hogy esett. Megyek a szabad vásárba az én sok szép holmimmal. Nem eresztek be. Azt mondják, a céhvilágnak vége, de a magános kismesternek azért itt nincs kereskedni valója, ez a hely a kézművesiparé. No, jól ki van ez csinálva, vagy ők, vagy senki. Kérem az embereket: más vidékeken hogy van ez? Ott úgy, hogy mindenki mehet a vásárra, akinek van odavaló áruja. De itt senki magányosan, csak a manufaktúrák, akik az egy kaptafára készültet viszik. Hogy a rosseb... Hát ezek most szabad áruban csinálják ugyanazt, amit az én puritán városomban az én restellini való

csizmadiacéhem és az ő szikkadt lelkű mestere csinált volt a céhrendszer idején? (Mert így hívják, amióta megszűnt: céhrendszer.) Megyek a manufaktúrához; nem állok be az istennek se, de megkérdem, lehetne-e itt valami finomabb munkára ráállni, s akkor én is... Hát kit találok ott? Az én szikkadt lelkű mesteremet Ő itt a fő csizmadia. Céhmesterből cégvezetővé lépett elő (kinevezték — most így mondják ezt). S körülötte kik sündörögnek? Akik annak idején kiűztek engem a céhből. Mondom nekik: „Lehetne ide bedolgozni?” — „Azt nem. Tessék belépni, s csinálni vagy cserzést, vagy talpat, vagy felsőrészt.” — „Egész csizmát nem?” — „Olyan nálunk nincs. Itt társadalmi termelés folyik.” (Most így hívják a lélektelen munkát.) — „S ha hozok valami igen tetszetőst, azt beveszik, hogy társadalmi termékünk abból sokat?” — „Hozzak modellt” — azt mondja. (Mifene, most modellnek hívják a mestermunkát?) Másnap viszem. Jócskán vártam a válaszra, hosszan vizsgálta, majd azt mondta, neki ez nem kell, az ő fogyasztói máshoz vannak szokva, nem úgy van, mint régen, itt szabad piac van, s ő tudja, mit kér a nép.

Elmentem hát szomorúan. Mit válaszolhattam volna? Saját igazamat vágta a szemembe. Csakhogy ez az igazság már az ő hasznát szolgálta, ő váltotta a mesterséggyakorlás garasaira az én igazság-tallérait.

Most már mondják meg nekem, felebarátaim, hogy van ez? Se a céhben, se a manufaktúrában nem kell a mesterség áhítata? Aki valami szebbet akar, annak se a megrendelőnél, se a piacon nincs helye? Ezek a szikkadt lelkűek a céhtestületet is kiforgatták a bőréből, kiűzvéen belőle az ihletet, s kiforgatják most a kisipart is, kiűzvéen onnan a szabad versenyt. És hát a haszonélvezőkkel hogyan is állunk? Aki annak idején vámhatárokat védelmezett, az a főellenőr most a szabad vásáron is? Aki régen kérdezte „Cui prodest?”, az tudja ma is a legjobban, cui prodest?! Hogy van ez? Magyarázzák meg nekem, felebarátaim, mert magamtól nem érem én ezt fel az én buta csizmadiaeszemmel.

A KÖZELNÉZET OPTIKÁJA

I

Szerzőknek feltehetően néhány évre volt szükségük, amíg összehordták a romániai magyar irodalom utóbbi huszonöt esztendejének a történetét. A kritikának néhány hónap kellett csupán, hogy szétszedje. S ha szét se szedte volna, a róla írt bírálatok összterjedelme, mely meghaladja a könyv terjedelmét, egymagában is elég volna a jelzésre, hogy a dolgozat érdekes, mégpedig a szó eredeti értelme szerint. Érdekes, tudniillik érdek fűződik hozzá.

Irodalomtörténeti vita?

Az érdek persze nem feltétlenül egyéni és kicsinyes, lehet az közügyi és emelkedett is. Ilyesmi készíthette Gáll Ernőt apologetikus cikk írására (*Irodalmunk története és ami mögötte van*. Korunk 1971. 12. sz.). Őt az első összefoglaló munka nyilván szociológusként érdekelte, és abban az irodalomtörténetírás társadalomtűnetét akarta üdvözölni, ezért aztán észre sem vette, hogy a megvalósított munka fontossága jóval szerényebb, melynek a jegyében fogant. (Azért mondom, hogy létfontosságúnak vélt, mert ami engem illet, a *jelenkor* irodalomtörténetét elvont célkitűzésként sem tartom létfontosságúnak.) Hasonlóképpen az elvontan tekintett közhasznúság és a konkrét haszon közötti különbség összemosása miatt és hasonlóképpen irodalmon kívüli szempontok ösztönzése nyomán írt apologetikát Balogh Edgár is (*Folytonosság és átváltás az irodalomban*, Igaz Szó, 1972, 1. sz.), őt valószínűleg a vállalkozás kultúrpolitikai hasznavehetőségébe vett remény buzdította fel.

No de az életben minden kompenzálódik, ezt a két feltétlen dicséretet a feltétlen elmarasztalások sora követi. (Szöcs István: *Irodalomtörténeti preferenciák*. A Hét, 1972. 8. sz.; Nagy Pál: *Mennyiben „bölcs a mérték?”* Igaz Szó, 1972. 2. sz.; Kovács János: *Mellőzött történetiség*. Igaz Szó, 1972. 2. sz.; Éltető József: *Pótanyag*. Igaz Szó, 1972. 3. sz.; Mészáros József: *Elhamarkodott vállalkozás*. Igaz Szó, 1972. 3. sz.; Szöcs István: *Elvont kézzelfoghatóság*.

Igaz Szó, 1972. 4. sz.; Szócs Kálmán: *Ikernemzedék*. Igaz Szó, 1972. 3. sz.). Az ócsárlás áradata akkora, hogy még a naivabbak is észrevehetik, csak úgy hallszik, mintha irodalomtörténeti vita zajlana, valójában valami egyébnek vagyunk fültanúi.

Megjelent néhány objektív bírálat is (Rácz Győző: *Irodalomtörténet és ideológia*. Korunk, 1971. 12. sz.; Csehi Gyula: *Élő irodalom élő története*. A Hét, 1972. 2. sz.; Marosi Péter: *Esszé — tanulmányban elbeszélve*. Utunk, 1972. 4. sz.; Farkas Árpád: *Egy vitáról beszélve*. Igaz Szó, 1972. 4. sz.). E cikkek objektív hangja azonban belefulladt az általános hangzavarba, vagy ami annál is rosszabb, torzítóan erősödött fel hamis hivatkozók száján, oly módon, hogy a könyvet eredményként felmutatók (Rácz Győző, Csehi Gyula) egy-egy kritikai észrevételét olyanok idézték nagy helyesléssel, akik a könyvet mindenestül elvetik. Ehhez képest világos beszéd a Szócs Istváné, aki a mindenestül elvetett könyvvel egyetemben mindenestül veti el azokat a bírálatokat is, amelyekben méltató észrevételeket talál. Itt legalább elővillan az irodalomtörténetivé álcázott vita mögül a nézeteltérés valódi természete.

Ám az irodalomtörténetírás metodikájának firtatása, a történetiség elvének követelése, a szerzőktől kijelölt etikai-esztétikai érték konkretizálásának igénye, általában a szilárd érték kategória ismérveinek feszegetése, egyszóval a sajátos irodalomtörténeti kérdésfeltevés a vitatkozók túlnyomó többségénél ürügy csupán. S aki az ürügyet komolyan veszi, azt érdekes módon ebben a vitában nem veszik komolyan (***: *A szövegre merőlegesen*. Utunk, 1972. 6. sz. és Rohonyi Zoltán: *Töprengések egy irodalomtörténet kapcsán*. A Hét, 1972, 6. sz.). Mindketten után téblábolnak egy forrongó vita perifériáján, ők ugyanis valóban irodalomtörténeti gondokkal bajlódnak, s aztán nyilván csodálkozhatnak, hogy észre sem veszik jelenlétüket a vitában, mert amit ők vitatnak, az senkit sem érdekel. Mert itt voltaképpen nem irodalomtörténeti polémia folyik, hanem irodalompolitikai küzdelem [...]

Egy tollforgató politikai fórumokhoz intézett levélben fejezte ki ártatlan álmélgódását afölött, hogy a társszerzők a romániai magyar irodalomnak a háború befejezésé-

től napjainkig terjedő huszonöt évét a következő dátumok közé foglalták: 1945—1970. Vajon milyen szándék rejtőzhetik amögött, hogy a kezdet éve 1945, nem pedig 1944? — kérdezte a monstrozusan ártatlan levélíró.

Bizony, nem irodalomtörténeti vita folyt itt, ám még csak nem is mindig tiszta fegyverekkel vívott irodalompolitikai küzdelem, de határesetekben éppenséggel kispiszkos egyéni érdekek körüli marakodás.

Az indulatok oka: az érdek

Hadd kezdjem itt azzal, aminek a kifejtése — a dolgok belső logikája szerint — egy későbbi fejezetre marad: Kántor Lajos — Láng Gusztáv vállalkozását képtelenségnek tartom. A jelenkorról történelmet írni elvi lehetetlenség. Nem a jelennel szembeni szubjektív indulat okából, hanem a jelennel szembeni objektív távlatatlanság miatt, nem erkölcsi okokból tehát, hanem tudományelméletileg. E kettő között azért szeretnék pontos különbséget tenni, mert a könyv hibáinak (állítólag teljes sikerületlenségének) okát a vitatkozók túlnyomó többsége nem a kísérlet tárgyi abszurdításában kereste, hanem a kísérletezők személyi elvakultságában. A magam mértéke szerint is felfedezek jó néhány igazságtalanságot Kántor és Láng értékítéleteiben. De hát ez semmiség a szubjektív elvakultságnak, indulatoknak ahhoz a lavinájához képest, amit a vitatkozók egy része rájuk okádott, és ami már csakugyan nem tudományelméleti, hanem erkölcsi — erkölcsileg kétes — forrásokból fakad.

Az ilyesmire persze, ha okot nem is, de alkalmat mindenképpen szolgáltatathat egy olyan történelemkönyv, amely a kortárs irodalommal foglalkozik, tehát eleven írókat rangsorol. Valamely irodalomtörténeti felvonultatás végére is roppant kényes koszorúzási szertartás, ahol nem csupán babérok osztása, de akárhányszor a babérok újraszortása zajlik, s az eleven fő bizony kényes arra, hogy jut-e neki vagy sem, s még kényesebb arra, hogy ha jut, hát mekkora. Egy ilyen könyvben minden szó egyéni érdekeket érint, csoportérdekekbe vág, hiúságot sért, és hiúságot legyezget, sőt olykor — az irigység törvényei szerint — épp azáltal sért büszkeséget itt, mert amott büszkeséget táplál. Így van ez elvben a kortársak rangsorolá-

sával. Minden irodalmi életben. A mi elfojtásos kisebbrendűségi gátlásokkal küszködő, túlkompenzáló irodalmi életünkben még ígybbül van. Ha eléggé nagy lehetőségű irodalom volnánk, nagyvonalúbbak is lennénk. Szűkös viszonyaink miatt, sajnos, roppant kicsinyesek vagyunk. Ha megbecsültségről, elismertségről, személyes érdekekről van szó. Nemzetiségi állapotaink közepette egy ilyen könyv — függetlenül értékítéletei egy részének helytálló avagy téves voltától — egyszerűen el sem kerülheti a reá zúduló sértődéseket. A mellőzött megsértődik, hogy őt miért hallgatják el, hisz van ő is annyira gyenge jó, mint a kolléga, akit lám, megemlítettek. De felborzolódhatik a lángésznek minősített is, amiért homályban marad, hogy ő nem egy akármilyen zseni, hanem a legeslegzsenibb. Ismétlem: nagyobb kifizési pályán működő irodalomban az ilyen kortárs rangsorolást rendszerint néma sértődöttség veszi körül — az írók méltóságukon alulinak tartják, hogy névjegykártyájukkal helyettesítsék műveiket, hisz a nagy vádászterületen amúgy is kiegyenlítődnek a dolgok, az itt vesztett reputáció megtérül amott; a mi szűköcske viszonyaink között azonban szinte természetes, hogy nincs szemérmesség, persze itt sem jön ki senki a farbával, az elviség látszatai megmaradnak a személyi csere alkalmazásával, a — jogosan vagy jogtalanul — sértett író rögtön védelembe vesz egy másik sértett író, hallgatólagos avagy megbeszélte megállapodással bízva reá, hogy az viszont vegye védelembe őt. Hadd említem meg, hogy felfigyelt erre Farkas Árpád is: „... kizárólagosan elmarasztaló véleményt az irodalomtörténeti dolgozatról azok mondtak csupán, akiket a könyv is így vagy amúgy mellőz, esetleg bőségesebb fenntartásokkal kezel.” Igen ám, csak hogy a könyvben ilyenek (mellőzöttek, fenntartással kezelték) a szerzők apróbb-nagyobb igazságtalanságai miatt csak valamicskével vannak többen a kelleténél, a vitában viszont seregestől vonultak fel, hangadókká váltak és rányomták az egészre sértettségük bélyegét.

Igy történhetett meg, hogy a konstruktívnak induló vita erecskéje végül is a vádaskodás tengerévé duzzadt. Amit egyes vádaskodók jelentős erénynek hisznek, például Szócs Kálmán, aki úgy véli, hogy a könyv körülbírálásából több haszon származott, mint magából a könyvből:

„Kántor és Láng irodalomtörténetének igazi haszna, hogy alighanem a felszabadulás utáni romániai magyar irodalom leghevesebb vitáját kavarta föl.” Az igazság az, hogy a Szöcs Kálmán-i hevületnek a romániai magyar irodalom mindeddigi legerkölestelenebb vitáját sikerült felkavarnia.

Társszerzők

A könyv legszembetűnőbb hibája, hogy nincs szerzője. Egyszerűjű irodalomtörténetet rendkívüli alkotók (Toldy, Szerb, Féja) vagy rendkívüli kompilátorok (Pintér Jenő) merészelnek összehozni, az előbbieket többnyire eredetiségükre, az utóbbiak inkább forrásaikra támaszkodva felelnek elemzéseikért, ítéleteikért. Ám a kollektíven szerzett irodalomtörténetekben sem elemzés és ítélet a kollektív munka, csupán a munkamegosztással létrehozott összteljesítmény. S még az sem egészen, mert ott viszont egy, a többé-kevésbé azonos nézetű munkatársakat összetoborzó, a nézetkülönbségeket egyensúlyban tartó, a rendező elveket érvényesítő tudós, a munkaközösség vezetője biztosítja a koncepció egységét, illetve panaszkodik, amiért nem sikerült biztosítani. A magyar irodalom Beöthy Zsolt-féle története se nem Beöthy egyszemélyes műve, se nem anonim közösségi munka, hanem egy egyéniségtől irányított negyven másik megnevezett egyéniség alkotása, ahol a szerzők neve — az ilyen enciklopédikus jellegű munkák szabályainak megfelelően — a tőlük származó fejezetek címeinél fellelhető a tartalomjegyzékben. S ha a vezető Beöthy Zsolt mentegetőzni kényszerül, amiért az egyes fejezetek megírás módjában, „sőt némileg a felfogásban is mutatkoznak egyenetlenségek, melyeken a szerkesztőségnek segíteni bajos vagy éppen lehetetlen volt”, az csak annyit jelent, hogy — ahogyan a közösen végzett szellemi munka esetében szokás — az összkép koncepciójának egyenetlenségeiért felel ő, egy-egy konkrét fejezet koncepciójáért pedig az felel, aki írta. De nem is valószínű, hogy Gyulai Pál vagy Riedl Frigyes, Greguss Ágost vagy Alexander Bernát szívesen vette volna, ha anonimizálják a személyiségét és leveszik róla a véleményéért járó felelősséget. Még egy olyan igazán tájékoztató jellegű munkában, mint a Klaniczay—Szauder—Szabolcsi *Kis*

Magyar Irodalomtörténete sem siklanak át afölött, ki melyik szövegrészt dolgozta ki, holott nyilvánvaló, hogy a könyv köztudott ismeretek összefoglalásának a szándékával íródott, és a szerzők nem is törekedtek eredetiségre.

Annál megfoghatatlanabb, hogy a romániai magyar irodalom jelenkorának első, tehát eredeti megfogalmazási kísérlete voltaképpen anonim. A könyvet nem Kántor és Láng írta, hanem Kántor—Láng, vagy ahogy még mondják a KántorLángék. A műfaj történetében példátlan eset: az egyes szövegrészek szerzőségének fel nem tüntetése miatt az a látszat, mintha az egészet közösen fogalmazták volna.

Regényt vagy drámát ritka kivételként össze lehet hozni Ilf—Petrov-i alapon, de az *Egy gondolat bánt engemet*-et már aligha írhatta együtt Petőfi Sándor és Arany János, mert bizonyos, hogy más gondolat bántotta Petőfit, mint Aranyt, ha pedig abszurd módon egy gondolat bántotta volna őket, akkor is lírai lényegét érintően más-más módon, más-más rezdülettel. Most már líra és kritika ebben az egyben rokonok — mindkettő reflexív műfaj: közvetlen érzelem-, ítéletközlés. Itt nem lehet kukri-nikszi-skedni. Kántor véleménye valamely irodalmi jelenségről nem lehet tökéletesen azonos a Lángéval, vagy ha — ad absurdum — igen, akkor csakis elvontan azonos; már az érzékelés és a reagálás konkrétumaiban, az elemzés és az ítéletmegfogalmazás egyediségében más módon — más indulattal, más érzéki árnyalással, más értelmi nyomatékkal. Márpedig indulati, árnyalati, nyomatékbeli különbségek — az imponderábilák — a kritikus, irodalomtörténeti magatartásokat (akár a líraiakat) nem árnyalatilag, de lényegileg teszik különbözővé. Közös általános koncepciót két irodalmár kialakíthat, hogy aztán egyenkénti megoldásaikkal, elemzéseikkel, ítéleteikkel többé vagy kevésbé közelítsenek ehhez a közös koncepcióhoz. Közösen azonban nem fogalmazhatnak. S amit egyenként fogalmaztak, az csak az elvont közös koncepcióra hasonlíthat, nem pedig egymásra. Ha tehát a címlapon szíami ikrekké fércelik össze magukat, akkor ebben a fiktív azonosságban voltaképpen nem létező szerzőt állítanak az olvasó elé. S ez nem azért baj, mert az így vagy úgy rangsorolt író most már zavarban van, kinek köszönje

e rangsorolást, illetve kit vonjon felelősségre érte. Hiszen nincs is zavarban. S még egy tisztességes képzettségű irodalomtanár olvasónak sem kerül különösebb erőfeszítésébe, hogy felfedezze, melyik szerző rejlik egy-egy fejezet mögött. De egyáltalán: a szerzőség tisztázásának semmi köze a bűnvádi agnoszkáláshoz. A szerző kiléte sokrétű irodalmi összefüggések végett fontos, s csak végső esetben a leírt szó felelőssége miatt. Az apaság vállalása nem pusztán gyermektartási kérdés.

S még valami: magukra vessenek a szerzők, ha néhány vitatkozó megjegyzése szerint ebben a könyvben Kántor nagyon megdicséri Kántort, Láng pedig Lángot. Mert egyrészt csakugyan módfelett méltatóan vélekednek, ha nem is önmagukról, de egymásról, másrészt csakugyan összemossák szerzőségüket, s akkor nem is tiltakozhatnak, ha a rosszindulat azzal vádolja őket, hogy önmagukat méltatják.

Ha egy értékítéleteket forgalmazó könyv szerzője egyben tárgya is saját könyvének, akkor ott a tárgyalás módját nem a tudomány, hanem csakis a jóízű szemponjtjai dönthetik el. E szempontoknak leginkább az kedvez, ha lemond bármiféle értékítéletéről, s a nevét tartalmazó címszó alatt csak legszükségesebb életrajzi és elégséges könyvészeti adatait közli. Hacsak nem akar konkurrálni a Bajor Andor anekdotabeli osztálytársával, aki így zárta az ötödikeselek felolvasó délutánját: „Javasolom, hogy mi vagyunk az ország legjobb önképzőköre.”